

DE KRACHT VAN HET GEZIN

Nota Gezinsbeleid 2008

Inhoudsopgave

1. De kracht van het gezin samengevat
    - 1.1. De kracht van het gezin
    - 1.2. Aandachtspunten voor gezinsbeleid
    - 1.3. Gezinsbeleid
    - 1.4. Gezinnen blijvend op de kaart
  2. Trends en ontwikkelingen
    - 2.1. Gezinsvorming
      - 2.1.1. Relaties en huwelijken
      - 2.1.2. Geboorten
      - 2.1.3. Scheiding
    - 2.2. Opvoeding
      - 2.2.1. Veranderende maatschappelijke context
      - 2.2.2. Pedagogische vaardigheden van ouders
      - 2.2.3. Problemen met opvoeden of opgroeien
    - 2.3 Gezin en omgeving
      - 2.3.1. Sociale omgeving
      - 2.3.2. Pedagogische voorzieningen
    - 2.4 Gezin en economie
      - 2.4.1. Gezin en werk
      - 2.4.2. Inkomen van gezinnen, armoede en sociale uitsluiting
  3. Ruimte voor gezinnen
    - 3.1. Tijd voor het gezin
    - 3.2. Investeren in gezinnen
    - 3.3. Versterken van de opvoeding
      - 3.3.1. Opvoeding in maatschappelijke context
      - 3.3.2. Kind en scheiding
      - 3.3.3. Herstel eigen kracht
  4. Gezin blijvend op de kaart
- Bijlagen
1. Literatuurlijst
  2. Overzicht tabellen en figuren

1. De kracht van het gezin samengevat

1.1 De kracht van het gezin

Het kabinet wil Nederland gezinsvriendelijker maken. Deze doelstelling hangt sterk samen met de missie uit het Beleidsprogramma om te investeren in sociale samenhang. Sociale samenhang begint immers thuis, de plek van zorg en geborgenheid¹. De afgelopen jaren is in het overheidsbeleid de aandacht voor de rol en betekenis van gezinnen in de samenleving toegenomen. Daar zijn goede redenen voor.

Leven in gezinsverband

Hoewel 'individualisering' lange tijd het sleutelbegrip was, is leven in gezinsverband voor de meeste Nederlanders een vanzelfsprekende keuze gebleven. Het aantal eenpersoonshuishoudens is weliswaar sterk gestegen, maar toch leeft de meerderheid van de bevolking in een gezinsverband. Het is daarom niet meer dan vanzelfsprekend wanneer de overheid in haar beleid expliciet rekening houdt met deze essentiële keuze van burgers.

Achter het begrip gezin gaan overtuigingen, opvattingen en ervaringen schuil over inrichting van eigen leven, relatievorming, zingeving, de rol van ouders en de rollen van mannen en vrouwen. Deze zijn heel divers, en het is niet aan de overheid om daarin te sturen, maar wél om – waar nodig – de nodige condities te scheppen. Deze nota beoogt dan ook geen blauwdruk of ideaaltypen voor 'het Nederlandse gezin', te geven. Verschillende gezinsvormen worden in Nederland gelijk behandeld. Een visie op de waarde van het gezin vormt wél de basis voor gezinsvriendelijk beleid, dat beoogt gezinnen te versterken.

Volgens de Verenigde Naties is het gezin "de natuurlijke en fundamentele groeps eenheid van de maatschappij en heeft recht op bescherming door de maatschappij en de Staat"². Het recht op eerbiediging van zijn familie- en gezinsleven is vastgelegd in het Europese Verdrag³ tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (EVRM). Het hedendaagse gezinsleven kenmerkt zich door een grote diversiteit en variëteit aan gezinnen, zowel in vorm (gehuwd en ongehuwd) en omvang (twee- en eenoudergezinnen), als in samenstelling (een vader en moeder, maar bijvoorbeeld ook twee moeders met kinderen). De beleidsdefinitie van het begrip 'gezin', die wij sinds het verschijnen van de Notitie Gezin (1996) in Nederland daarom hantaren, luidt: "Elk leefverband van één of meer volwassenen die verantwoordelijkheid dragen voor de verzorging en opvoeding van één of meer kinderen". In deze nota wordt het algemene gezinsbeleid, gericht op alle gezinnen beschreven.

Bij deze definitie past als kanttekening dat de zorg voor kinderen een leven lang gevoeld kan worden, ook als kinderen het huis uit zijn en een eigen gezin vormen. In deze gezinsnota gaat het vooral over gezinnen met minderjarige kinderen. Daar waar in deze nota over ouders wordt gesproken zijn ouders en/of verzorgers bedoeld.

¹ Samen werken, samen leven. Beleidsprogramma Kabinet Balkenende IV 2007-2011, p.41

² Universele Verklaring van de rechten van de mens, artikel 16, lid 3.

³ Het Europees verdrag tot bescherming voor de rechten van de mens artikel 8, recht op eerbiediging van het privé-leven, familie- en gezinsleven.

De waarde van sterke gezinnen is groot

Het unieke van een gezin ten opzichte van andere verbanden in de samenleving (school, buurt, vriendenkring, (sport)vereniging, (ge)loofs/genootschap, bedrijf, de staat) is dat aan de band tussen kind en ouder geen keuze of contract voorafgaat (mits het gaat om de oorspronkelijke ouders). Familie kies je niet uit, je hoort onvoorwaardelijk bij elkaar. Een goed functionerend gezin heeft een gunstige invloed op de persoonlijke en sociale ontwikkeling van kinderen. Idealerweise vormt een gezinsverband dan ook een veilige en liefdevolle thuishaven, waar mensen zichzelf kunnen zijn, voor elkaar zorgen en leren zelfstandig en verantwoordelijk in het leven te staan. Gezinnen en gezinsrelaties hebben daarom nadrukkelijk een waarde in zichzelf. Tegelijk hebben gezinnen ook waarde voor de samenleving als geheel. Sterke en goed functionerende gezinnen vormen een belangrijke bron voor het kweken van betrokkenheid bij de samenleving en voor het overdragen van essentiële normen en waarden. Daarmee spelen zij tevens een belangrijke preventieve rol door te voorkomen dat jeugdigen in de loop van hun ontwikkeling op wat voor manier dan ook ontsporen of een beroep moeten doen op (zorg)voorzieningen. Het voorgaande mag overigens niet zo worden verstaan alsof alleen goed functionerende gezinnen zonder problemen van waarde zijn. Los van het feit dat het perfecte gezin niet bestaat, verdienen gezinsituaties waar zich om wat voor reden dan ook moeilijkheden voordoen de zorg en ondersteuning van de samenleving, zodanig dat zij indien mogelijk wél op eigen kracht kunnen functioneren.

Andere tijden, positieve gevolgen...

De tijden zijn veranderd. De welvaart is toegenomen. Relaties binnen het gezin (tussen partners/onderling en tussen ouders en kinderen) en tussen gezin en maatschappij (arbeidsmarkt, school, sociale netwerk, overheid) zijn ingrijpend gewijzigd. Zo hebben vrouwen meer mogelijkheden en kansen gekregen om zich te ontwikkelen en het opleidingsniveau is sterk gestegen. De arbeidsparticipatie, en daarmee de economische zelfredzaamheid van vrouwen is toegenomen. Hiermee is de keuzevrijheid toegenomen. In veel gezinnen werken nu beide ouders en zijn mannen actief betrokken bij de opvoeding. De meeste gezinnen in Nederland staan er goed voor: kinderen geven aan erg tevreden te zijn met de opvoeding die zij krijgen, en de positieve beleving van het gezinsleven is toegenomen. Van een generatiekloof lijkt geen sprake meer te zijn.

...maar nieuwe tijden zetten gezinnen ook onder druk...

Hoewel het met de meeste gezinnen goed gaat, ervaren gezinnen ook de druk van een maatschappij die complexer en dynamischer is dan pakweg tien of twintig jaar geleden. Het opvoeden van kinderen gebeurt in een drukke periode van het leven, ook wel het 'spitsuur' genoemd. De periode van het krijgen en verzorgen van kinderen valt vaak samen met het moment waarop mensen carrière willen maken of bijvoorbeeld de zorg voor hun ouders op zich willen of moeten nemen. Als gevolg van de toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen is er niet altijd vanzelfsprekend één van de ouders thuis om de zorg voor de kinderen op zich te nemen. Gezinnen zoeken naar een nieuwe verdeling van de taken en een goede balans tussen tijd voor het gezin en participatie op de arbeidsmarkt. Dit geldt in versterkte mate voor eenoudergezinnen, waar het combineren van gezin en werk een nog grotere mate van uitdaging is.

Daarnaast ervaren ouders dat opvoeden van kinderen in een meer geïndividualiseerde en pluriforme samenleving ingewikkeld kan zijn. Ook kunnen zij druk voelen van bepaalde hoge maatschappelijke verwachtingspatronen. "Wat is eigenlijk goed voor mijn kind?" is een vraag die veel ouders zich stellen. Velen van hen vinden bij dit soort vragen houvast en steun in hun directe sociale netwerk, maar dat is niet vanzelfsprekend. Met de migratie in de afgelopen decennia is de samenstelling van de

Nederlandse bevolking bovendien veel diverser geworden. Veel migrantengezinnen staan voor de opgave hun kinderen goed toe te rusten voor de Nederlands-westerse maatschappij, terwijl zij zelf slechts kunnen terugvallen op hun ervaringen van hun eigen opvoeding in hun herkomstland. Bij gezinnen met een lage sociaal-economische status kunnen opvoedproblemen optellen bij andere problemen, waardoor maatschappelijke en publieke instellingen (school, jeugdwerkers, politie, overheid) in toenemende mate geconfronteerd worden met de gevolgen van een ontoereikende opvoeding thuis.

Verder staat de duurzaamheid van relaties tussen ouders onder druk. Door diverse maatschappelijke ontwikkelingen is het aantal scheidingen in de laatste decennia van de vorige eeuw sterk toegenomen. De negatieve consequenties voor betrokkenen (kinderen én partners) van scheidingen worden steeds meer zichtbaar. Een scheiding kent maar zelden winnaars.

...daarom wil de overheid gezinnen versterken....

De hierboven geschetste ontwikkelingen zijn niet alleen afhankelijk van individuele keuzes, maar evenzeer het gevolg van moderniseringsprocessen zoals die zich in veel westerse samenlevingen hebben voltrokken. Maatschappelijke processen als globalisering en individualisering hebben een keerzijde. Veel burgers voelen zich onzeker over de toekomst, hebben minder houvast gekregen aan vertrouwde patronen en verbanden en zijn op zoek naar veiligheid, houvast en identiteit. Mensen leven en werken steeds meer in netwerken die snel kunnen wisselen. Geëmancipeerde en goed opgeleide mensen krijgen in die netwerken grote kansen. Zij hebben vooral ruimte nodig om die kansen te benutten. Mensen die niet zelfstandig kunnen meekomen of zich niet goed thuis voelen bij alle veranderingen hebben ook recht op kansen en de middelen om een goed bestaan te kunnen opbouwen. Zij hebben toerusting nodig, ook van de overheid. In dit perspectief ziet het kabinet ook het gezinsbeleid. Gelet op

- de vanzelfsprekendheid waarmee Nederlanders nog altijd kiezen om te leven in een gezinsverband,
  - de waarde van het gezinsverband in zichzelf en voor de samenleving als geheel,
  - de druk die gezinnen ervaren qua tijdsbesteding, inkomenssituatie, en relatie- en opvoedvaardigheden
- wil het kabinet investeren in een gezinsvriendelijk beleid, dat de kracht van gezinnen versterkt, bijdraagt aan het vinden van een balans tussen gezin en werk, gezinnen grond onder de voeten geeft en daarmee bijdraagt aan het sociale stabiliteit van onze samenleving.

...waarbij de rol van de overheid is: betrokken maar begrensd.

Het kabinet gaat in het gezinsbeleid uit van een betrokken, maar begrensde rol van de overheid. Het kabinet is zich goed bewust van de grenzen en beperkingen van overheidsbeleid ten aanzien hiervan. Ouders zijn zelf primair bevoegd en verantwoordelijk voor de inrichting van hun gezinsleven en de opvoeding van hun kinderen. Internationale en Europese verdragen en de Nederlandse wetgeving garanderen dat recht en die vrijheid. Wanneer de overheid teveel uitstraalt dat zij zich wil bemoeien met gezinnen, scheiding en de opvoeding en de indruk wekt 'ingrijpen achter de voordeur' als een doel op zichzelf te beschouwen, zal dit het vertrouwen in de overheid en de door haar gefaciliteerde instanties geen goed doen, en schiet het beleid zijn doel voorbij.

In de eerste plaats dient de overheid op afstand te blijven en de privéfeer te eerbiedigen: het recht van burgers op een zelfstandig en ongestoord gezinsleven dient

te worden gerespecteerd en beschermd, gezinnen verdienen alle ruimte om zich te ontplooiën en in vrijheid te functioneren. Wetgeving dient dan ook de keuzevrijheid van gezinnen, bijvoorbeeld in het combineren van gezin en werk, te faciliteren.

De tweede taak van de overheid is voorwaardenscheppend. Door financiële ondersteuning van gezinnen (kinderbijslag, kindgebonden budget), maar ook door bijvoorbeeld te voorzien in voldoende aanbod van vrijwillige opvoedondersteuning, helpt de overheid gezinnen om beter toegerust te zijn tot het dragen van verantwoordelijkheid, zonder zelf in deze verantwoordelijkheid te treden.

In de derde plaats heeft de overheid te taak om in te grijpen in het ouderlijk gezag waar de veiligheid van een kind in het geding is, en het gezin (tijdelijk) niet in staat blijkt om de eigen kracht goed te functioneren, en ouders geen hulp aanvaarden. Leidend is hierbij het belang van het opgroeiende kind. De burger moet er van op aan kunnen dat dit ingrijpen plaatsvindt binnen de grenzen van de wet en uitsluitend door daartoe bevoegde instanties, en bovendien gericht is op herstel van het vermogen van het gezin om zelfstandig te functioneren. Alleen als dit onmogelijk blijkt kan de rechter besluiten om de ingreep in het ouderlijk gezag structureel te laten zijn.

Totstandkoming van deze nota

Gezinsbeleid bestrijkt een breed terrein. Ter voorbereiding op deze Nota Gezinsbeleid 2008 is een internationaal vergelijkend beleidsonderzoek uitgevoerd⁴. Dit plaatst de Nederlandse situatie van het gezin in een bredere context. Deze nota is mede gebaseerd op rapporten van onder meer E-Quality, de Raad voor de Volksgezondheid & het Sociaal en Cultureel Planbureau, de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling en het Verwij Jonker Instituut (zie literaturopgave). In de voorbereiding van deze nota is nadrukkelijk geluisterd naar de gezinnen zelf, de ervaringsdeskundigen bij uitstek, via interviews en een gezinspanel. Er zijn voorts rondtafelgesprekken gevoerd, werkbezoeken afgelegd en deskundigen gehoord op de Dag van het Gezin.

Leeswijzer

Gezinsbeleid moet in samenhang worden gezien met beleid gericht op de bevordering van emancipatie en participatie. Maar ook met thema's als kinderopvang, brede scholen, pleegzorg, adoptie en jeugdbeleid, alsmede met beleid dat specifiek gericht is op de aanpak van problemen bij jeugdigen of in gezinnen, zoals kindermishandeling of huuselijk geweld. Daarnaast is er een dwarsverband met het integratiebeleid en het programma diversiteit in het jeugdbeleid. Deze thema's komen verder in deze nota niet aan de orde, daarvoor wordt verwezen naar de betreffende beleidsstukken.

In de gezinsnota opgenomen zijn de toezeggingen van 21 maart 2007 over preventie van echtscheiding, van 4 juli 2007 over eventuele scheiding tussen ouderschap en opvoederschap, van 22 november 2007 over de bundeling van kennis van jeugd en gezin, en van 22 november 2007 over de gevolgen van armoede voor kinderen. De nota bevat mede een reactie op de Motie-Sterk c.s. over een nationaal opvoeddebat (Kamerstukken II 2007/08, 31 200 -XVII, nr. 12) en de reactie op de Motie Voordewind c.s. over bundeling van de informatievoorziening en dienstverlening in het Nederlands Jeugdinstituut (Kamerstukken II 2007/08, 31 200-XVII, nr. 23).

⁴ Regioplan (2008): Gezinsbeleid in een internationaal kader - Een vergelijking tussen tien landen, Regioplan Beleidsonderzoek, Amsterdam.

In dit hoofdstuk worden verder de belangrijkste aandachtspunten en de hoofdlijnen van gezinsbeleid geschetst. In hoofdstuk 2 wordt de staat van het gezin anno 2008 beschreven, waarna in hoofdstuk 3 de beleidsmaatregelen aan de orde komen. In hoofdstuk 4 wordt geschetst hoe het gezinsbeleid in de toekomst blijvend op de agenda zal staan.

1.2 Aandachtspunten voor gezinsbeleid

Nederland telt ruim 2,5 miljoen huishoudens met één of twee ouders met thuiswonende kinderen. De meeste Nederlanders zijn in een gezin opgegroeid of leven in een gezin. Hoofdstuk 2 schetst de staat van het gezin in Nederland. Uit een analyse van deze gegevens komen de volgende vijf punten naar voren die bijzondere aandacht vragen:

Gevolgen van scheiding

Jaarlijks maakt een groot aantal kinderen de scheiding van hun ouders mee. Circa 30 procent van de kinderen die bij een scheiding zijn betrokken heeft problemen. Belangrijkste risicofactor voor kinderen zijn heftige en langdurige conflicten van ouders, zowel tijdens de relatie als na de scheiding. Door heftige conflicten tussen ouders kunnen kinderen kiern komen te zitten. Ook op lange termijn kunnen problemen zich voordoen. Verder is de kans dat kinderen van gescheiden ouders zelf ook gaan scheiden veel groter. Wat helpt is te investeren in vaardigheden teneinde de kwaliteit van de relatie tussen de ouders te verbeteren⁵, danwel om wanneer de relatie niet kan worden hersteld te investeren in het vermogen van beide ouders om afspraken over de situatie van de kinderen te maken en stabiliteit in de situatie na de scheiding te garanderen. Ook het versterken van de betrokkenheid van kinderen bij beslissingen die hen aangaan blijkt gunstig uit te pakken, mits zij daar de leeftijd voor hebben en daarmee kunnen omgaan.

Naast de risico's van scheiding voor de kinderen, zijn ook gevolgen te herkennen bij de gescheiden partners, zoals achteruitgang van de financiële situatie (vooral voor moeders), minder frequent contact met de kinderen (vooral voor vaders, maar ook voor moeders), emotionele problemen en problemen met hun gezondheid.

De hoge gemiddelde leeftijd waarop vrouwen hun eerste kind krijgen

Als gevolg van diverse maatschappelijke ontwikkelingen krijgen vrouwen in Nederland op een relatief hoge leeftijd hun eerste kind. Genieten van de vrijheid, carrière maken en werkervaring opdoen zijn veel voorkomende redenen om het ouderschap uit te stellen. Andere redenen zijn: nog geen partner hebben, onzeker zijn over de relatie, zich nog te jong voelen, twijfels hebben over het krijgen van kinderen, een onzekere financiële situatie, huisvesting en het regelen van kinderopvang.

Gynaecologen wijzen op de medische risico's voor moeder en kind van het uitstellen van de kinderwens⁶. De keuze voor kinderen zou een vrije keuze moeten zijn. De Raad voor Volksgezondheid en Zorg (RVZ) stelt echter dat het moment van kinderen krijgen nu niet zo vrij is als wel wordt gedacht: "de biologische klok tikt door en de maatschappelijke ladder houdt daar geen rekening mee. Opleiding, studie, werk, carrière, financiële zekerheid en huisvesting blijken belangrijke barrières te zijn bij de overweging wel of niet voor het krijgen van kinderen te kiezen"⁷. Bovendien blijkt men

⁵ E-Quality (2008c): Nieuwe gezinnen; scheidingen en de vorming van stiefgezinnen, Den Haag, p. 158.

⁶ Raad voor de Volksgezondheid en Zorg (2007): Uitsstel van ouderschap: medisch of maatschappelijk probleem?, Den Haag.

⁷ Raad voor de Volksgezondheid en Zorg (2008): Verslag van een jaar debat over uitsstel van ouderschap, Den Haag.

onvoldoende op de hoogte te zijn van de medische risico's, die al toenemen vanaf het 30^e levensjaar (en niet 35^e zoals men veelal denkt), en heeft men te hoge verwachtingen van de medische mogelijkheden, als IVF.

Opvoeding als maatschappelijk thema

Moderne ouders zijn bewust bezig met hun opvoedende taken en zoeken actief naar informatie om hun kinderen op te voeden. De meeste ouders gaat dit goed af. Zij bespreken de opvoeding met partners, familie en vrienden. Deze sociale omgeving van het gezin kan behulpzaam zijn bij de opvoeding van kinderen. De sociale context van gezinnen is veranderd⁸ onder meer als gevolg van toenemende verhuisc bewegingen, afgenomen betrokkenheid bij de buurt waarin men woont en verzakelijking van publieke voorzieningen. Het ontbreekt ouders hierdoor vaker aan een sociaal netwerk om op terug te kunnen vallen.

Bijna elke ouder maakt zich wel eens zorgen over de opvoeding van de kinderen; dit is inherent aan het opvoeden. De meeste ouders zoeken actief naar informatie over opvoeding en bespreken de opvoeding met partners, familieleden en vrienden. Met name gezinnen met specifieke vragen, zoals éénuoudersgezinnen, stiefgezinnen en gezinnen in scheiding, geven aan behoefte te hebben aan een laagdrempelig informatiepunt⁹. Migrantenouders zien zich vaak voor de uitdaging geplaatst om tussen twee culturen op te voeden. Een kleine groep ouders ervaart de opvoeding als zwaar en voelt zich onmachtig.

Het toenemende belang van de combinatie van gezin en werk

Gezinnen bevinden zich in het spitsuur van het leven. De periode van het krijgen en verzorgen van kinderen valt vaak samen met het moment waarop mensen carrière willen maken of bijvoorbeeld de zorg voor hun ouders op zich willen of moeten nemen. De arbeidsparticipatie van vrouwen heeft een snelle ontwikkeling doorgemaakt. Bij de huidige generatie vrouwen is het gebruikelijk dat zij blijven doorwerken na de geboorte van kinderen. Door de toegenomen arbeidsparticipatie neemt ook het belang om de combinatie van gezin en werk goed te regelen toe. Hierbij dient ook rekening te worden gehouden met de mogelijkheden om mantelzorg te verlenen.

Uit SCP-onderzoek blijkt dat buitenshuis werken van moeders, ook als zij jonge kinderen hebben, steeds meer maatschappelijk wordt geaccepteerd. Volgens dit zelfde onderzoek zouden mannen wel iets minder kunnen werken. Een meerderheid van de respondenten is van mening dat ouders de zorg voor baby's in eigen handen moeten houden. Opvang in het eerste levensjaar ligt gevoelig. Voor peuters ligt dit al anders: iets meer dan de helft vindt het juist goed dat een peuter twee of drie dagen naar de kinderopvang gaat.

Gevolgen van sociale uitsluiting en armoede van kinderen

Armoede heeft in veel gevallen een negatieve werking op de manier waarop gezinsleden met elkaar omgaan en op de ontwikkeling en gezondheid van kinderen. In 5 procent van de gezinnen waar zich problemen voordoen is er sprake van cumulatieve risicofactoren; een lage opleiding van ouders en werkloosheid zijn belangrijke risicofactoren.

⁸ Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, Den Haag (2008): 'Versterken van de village', preadvies ten behoeve van de gezinsnota.

⁹ E-Quality (2008): Opvoeding en opvoedingsondersteuning, Gezinnen van de Toekomst, Den Haag.

Armoede is ook een risicofactor na scheiding. Een groot deel van de eenoudergezinnen wordt hiermee geconfronteerd. Bovendien kan armoede van een gezin een traditie worden. In dit geval wordt gesproken over 'littekeneffecten' van kinderen. Armoede kan participatie belemmeren, waardoor het risico op sociaal isolement toeneemt. Kansen voor het leven worden in de eerste jaren van de opvoeding gelegd.

1.3 Gezinsbeleid

De primaire verantwoordelijkheid voor het goed functioneren van een gezin ligt bij de ouders. Met een gezinsvriendelijk beleid wil het kabinet de eigen kracht van gezinnen versterken. Het gezinsbeleid loopt langs drie sporen die in hoofdstuk 3 van deze nota worden uitgewerkt:

- Meer tijd voor het gezin,
- Extra investeren in gezinnen,
- Versterken van de opvoeding.

Meer tijd voor het gezin

Gezinsvriendelijk beleid ondersteunt zowel de opvoeding en verzorging van kinderen en de betrokkenheid van vaders hierbij als de arbeidsparticipatie en ontlooiingsmogelijkheden van vrouwen. Om hun opvoedende taken goed te kunnen vervullen is het nodig dat ouders hiervoor voldoende tijd kunnen vrijmaken. Het kabinet wil ouders langs de volgende lijnen hierin ondersteunen:

- **Wijzigingen ouderschapsverlof**
Het kabinet verlengt het ouderschapsverlof vanaf 1 januari 2009 van 13 naar 26 weken. Vanaf dezelfde datum is het niet meer noodzakelijk om aan de levensloopregeling deel te nemen om in aanmerking te komen voor de ouderschapsverlofkorting (50 procent van het minimumloon). Een tegemoetkoming voor het ouderschapsverlof is hiermee voor meer gezinnen in Nederland toegankelijk geworden. De mogelijkheden om de combinatie van werk en gezin te vergemakkelijken onder meer door flexibilisering van het ouderschapsverlof wordt in de notitie over de modernisering van het wettelijke stelsel voor arbeidstijden en verlof nader verkend. Hiermee kan de combinatie van gezin en werk beter worden ondersteund.
- **Gezinsvriendelijkere werkgevers**
Het kabinet wil samen met sociale partners en andere betrokkenen nagaan hoe bestaande initiatieven, zoals flexibele werktijden, deeltijdwerk en thuiswerkplekken, navolging door andere bedrijven kunnen krijgen en hoe het concept 'Gezinsvriendelijke werkgever' verder ontwikkeld en verspreid kan worden. Als aftrap hiervoor vindt in het voorjaar 2009 een conferentie plaats.
- **Ontheffing sollicitatieplicht gekoppeld aan scholingsplicht**
In juni 2008 heeft de Staatssecretaris van SZW een wetsvoorstel ingediend waarin wordt voorgesteld dat alleenstaande ouders met kinderen onder de vijf jaar die bijstand ontvangen een ontheffing van de arbeidsverplichting kunnen krijgen gekoppeld aan een plicht tot scholing. Hierdoor kunnen alleenstaande ouders met jonge kinderen tijdelijk (maximaal 6 jaar) zelf voor hun kind zorgen terwijl de kans op een mogelijke aansluiting op de arbeidsmarkt op een later tijdstip wordt vergroot.

Extra investeren in gezinnen

Gezinnen moeten financieel in staat zijn te functioneren. Het kabinet ondersteunt hen daarbij met een veelheid van maatregelen. De belangrijkste nieuwe financiële instrumenten van gezinsbeleid, naast de bestaande kinderbijslag, zijn:

- **Invoering kindgebonden budget**
Om gezinnen met lage en middeninkomens extra te ondersteunen bovenop de kinderbijslag is in 2008 de kinderkorting omgezet in een kindertoeslag (€ 994 op jaarbasis). Deze kindertoeslag wordt in 2009 omgevoerd tot het kindgebonden budget: een bedrag per kind. De financiële positie van gezinnen met meer kinderen wordt hierdoor versterkt. In 2010 wordt het kindgebonden budget uitgebreid met de tegemoetkoming voor schoolkosten (WTOS).
- **Vermindering sociale uitsluiting van kinderen**
In de jaren 2008 en 2009 ontvangen de gemeenten in Nederland €40 miljoen om sociale uitsluiting van kinderen te voorkomen. Hiermee worden kinderen in staat gesteld om deel te nemen aan sportverenigingen of culturele activiteiten.

Versterken van de opvoeding

Een goed en gezond opvoedklimaat is van groot maatschappelijk belang. Kinderen worden opgevoed tot volwassen burgers die verantwoordelijkheid dragen voor zich zelf, hun gezin en hun sociale omgeving. Het kabinet wil gezinnen deze kabinetsperiode met de volgende beleidsmaatregelen ondersteunen in hun opvoedende taken:

- **Vermindering gevolgen van scheiding en aandacht voor preventie**
Met de volgende acties wil het kabinet de kosten en pijn van scheiden voor alle betrokkenen verminderen:
  - Beter gebruik van conflicthantering en vergroten opvoedkwaliteiten van ouders tijdens samenlevens of na scheiding (indien onvermijdelijk geworden),
  - Bevorderen dat de band tussen kind en uitwonende ouder wordt versterkt,
  - Kinderen beter betrekken bij beslissingen rond scheiding, mits zij daaraan toe zijn,
  - Ontwikkelen van specifiek zorgaanbod voor ouders en kinderen bij scheiding.
- **Opvoeddebat**
Opvoeding staat hoog op de maatschappelijke en politieke agenda. De maatschappelijke discussie over opvoeding wordt overal in het land gevoerd. Ter stimulering van dit debat wordt in 2009 het startsein geven van een estafette van lokale opvoeddebatteams. Professionals, ouders, jongeren en de sociale omgeving van gezinnen kunnen zo samen zoeken naar antwoorden op actuele opgroeien- en opvoedingsvragen.
- **Laagdrempelige opvoedingsinformatie en -advies**
Gezinnen moeten laagdrempelig en dicht in de buurt terecht kunnen met hun opvoedingsvragen, zowel individueel als via groepsbijeenkomsten. Het kabinet investeert fors in opvoedondersteuning, waardoor aan duizenden extra ouders opvoedinformatie, -advies en pedagogische hulp kan worden geboden. Het kabinet wil dat er in 2011 een landelijk dekkend netwerk van Centra voor Jeugd en Gezin (CJG) bestaat. Begin 2008 was in 70 procent van de gemeenten al een CJG in ontwikkeling, eind 2008 zijn circa 50 CJG operationeel. De verwachting is dat in 2009 circa 125 gemeenten een CJG hebben.
- **Aanpak: Een gezin, één plan**
Indien gezinnen met meerdere problemen worden geconfronteerd rond opvoeding, (jeugd)gezondheidszorg, jeugdzorg, onderwijs, wonen, werken,

schulden of veiligheid zijn diverse instanties betrokken. Het kabinet wil dat betrokken instanties hun werk beter afstemmen. Uitgangspunt daarbij is 'Eén gezin, één plan'. De bureaus jeugdzorg zijn verantwoordelijk voor zorgcoördinatie bij geïndiceerde jeugdzorg. Via het Wetsvoorstel Centra voor Jeugd en Gezin wordt wettelijk verankerd dat gemeenten verantwoordelijk zijn voor het in praktijk brengen van 'één gezin, één plan' in alle andere gevallen.

1.4 Gezinnen blijvend op de kaart

Het kabinet kiest voor een expliciet en samenhangend gezinsbeleid. Vanwege de grote waarde van het gezin voor de samenleving is blijvende aandacht gewenst. Om het gezin blijvend op de kaart te houden worden de volgende lijnen uitgezet:

- *Richting werkgevers en werknemers*
Met de sociale partners wordt een traject uitgezet om de gezinsvriendelijkheid van bedrijven te vergroten. Het vormt een onderwerp voor het Voorjaars- en Najaarsoverleg.
- *Richting gemeenten*
Met de VNG en gemeenten wordt een traject uitgezet om gezins- en kindvriendelijkheid van gemeenten te versterken. Het stimuleren van de sociale omgeving van gezinnen vormt hier onderdeel van. Hierbij worden ook de bevindingen van de nota jeugdcultuur betrokken, die eind 2008 verschijnt.
- *Richting professionals*
Informatie over gezinnen en gezinsbeleid wordt gebundeld en ontsloten via het Nederlands Jeugdinstituut.
- *Richting beleid en wetenschap*
Er komt een onderzoeksagenda, een OESO-studie, en de jeugdmonitor wordt uitgebreid met gezinsgegevens, en zal vierjaarlijks een "atlas van het gezin" opleveren.
- *Richting gezinnen*
De minister voor Jeugd en Gezin zal, o.a. in werkbezoeken en gesprekken, steeds toetsen of er nog aandachtspunten zijn voor het gezinsbeleid. Jaarlijks op 15 mei op de internationale Dag van het Gezin zal er specifieke aandacht besteed worden aan het gezin.

Gezinnen hebben tijd, middelen en vaardigheden nodig. In onderstaande kaders zijn de meest relevante maatregelen opgenomen, die het kabinet treft om het gezin beter te ondersteunen.

Kader 1: Tijd voor het gezin

Verlofmaatregelen

- Het ouderschapsverlof van vaders én moeder wordt verlengd tot 26 weken. De ouderschapsverlof korting van 50% WML wordt losgekoppeld van de levensloopregeling. Het kabinet verkennt in de notitie over de modernisering van het stelsel van arbeidstijden en verlof de flexibilisering van het ouderschapsverlof.
- Het kabinet beziet in deze notitie ook welke maatregelen ondersteunend kunnen zijn bij de flexibilisering van de arbeidstijden.

- Sinds 4 juni 2008 hebben ook zelfstandig werkende vrouwen recht op een zwangerschaps- en bevallingsuitkering voor een periode van zestien weken.

Gezin en werk

- Door middel van het project gezinsvriendelijke werkgevers zal ernaar worden gestreefd de randvoorwaarden op de werkplek beter af te stemmen op de behoeften van gezinnen. Een congres in 2009 zal hiervoor het startpunt zijn.
- Het kabinet investeert tot 2011 2,65 miljard euro extra in de kinderopvang, omdat het gebruik van kinderopvang sterk is gestegen.
- Gastouderopvang blijft beschikbaar als kleinschalig maatwerk voor kinderopvang. Vanaf 2010 zijn er twee vormen van gastouderopvang: een professionele vorm bij de gastouder thuis en een lichtere vorm, waarvoor minder kwalificaties gelden.
- Alleenstaande ouders met kinderen onder de vijf jaar die bijstand ontvangen kunnen – om voor hun kinderen te zorgen – een ontheffing van de arbeidsverplichting krijgen. Om aansluiting op de arbeidsmarkt te houden krijgen ze wel een scholingsplicht op maat.
- Om de arbeidsdeelname van beide ouders te stimuleren wordt de inkomensafhankelijke combinatiekorting geïntroduceerd (IACK). Voor ouders met kinderen tot vijf jaar blijft de overdraagbaarheid van de algemene heffingskorting in tact. Hiermee kunnen deze ouders zelf kiezen hoe ze zorg en arbeid verdelen.
- Naar verwachting start 1 januari 2009 een experiment om werken in deeltijd voor sollicitatieplichtige alleenstaande ouders financieel aantrekkelijker te maken.

Lokaal niveau

- Sinds 1 augustus 2007 zijn basisscholen verplicht om de aansluiting met de buitenschoolse opvang te realiseren, als ouders daarom vragen.
- De minister van OCW heeft met een aantal provincies en gemeenten bestuurlijke afspraken over tijdsbeleid gemaakt, en het 'loket 7-7' ingesteld. Verder laat het kabinet een kosten-batenanalyse uitvoeren van de effecten van tijd- en plaatsafhankelijk werken.

Kader 2: Investeren in gezinnen

Kosten voor kinderen

- Sinds 2008 is er het kindgebonden budget, financiële ondersteuning voor de lage- en middeninkomens die in de komende jaren verder wordt uitgebreid. In 2009 worden de bedragen van het kindgebonden budget verhoogd voor gezinnen met meer dan één kind. Hoe meer kinderen een gezin telt, hoe hoger het totale bedrag is.
- Vanaf 2010 wordt het kindgebonden budget uitgebreid met een tegemoetkoming voor schoolkosten voor kinderen vanaf 12 jaar.
- Voor het schooljaar 2008-2009 heeft het kabinet een eenmalige tegemoetkoming het kind gegeven voor de schoolboeken in het voortgezet onderwijs. In het schooljaar 2009-2010 worden de schoolboeken voor alle kinderen in het voortgezet onderwijs gratis aan de ouders verstrekt, ongeacht het inkomen.

Voorkomen van sociale uitsluiting

- In de jaren 2008 en 2009 ontvingen de gemeenten in Nederland €40 miljoen om sociale uitsluiting van kinderen te voorkomen. Het geld is bedoeld om kinderen deel te laten nemen aan bijvoorbeeld sportverenigingen of culturele activiteiten.
- Musea zullen vrij toegankelijk worden voor kinderen tot en met twaalf jaar. Vanaf 2009 is er jaarlijks 5,4 miljoen euro beschikbaar, en de maatregel zal ingaan na de zomer van 2009.
- Het SCP voert een onderzoek uit naar de betekenis van sociale uitsluiting en armoede van kinderen en de factoren die hieraan ten grondslag liggen.

Studeren en kinderen

- De VNG zal gemeenten informeren over studeren met kinderen, zodat ze (aanstaande) studenten met kinderen juist kunnen voorlichten.

Kader 3: Versterken van de opvoeding

Opvoeden in maatschappelijke context

- In 2011 moet in elke gemeente een Centrum voor Jeugd en Gezin operationeel zijn. Hiermee kunnen ouders in de buurt terecht voor opvoedadvies, en kunnen ouders elkaar ontmoeten om over opvoeding te praten.
- Door het opzetten van regionale academische werkplaatsen en diversiteit op te nemen in de opleidingen van jeugdprofessionals kunnen opvoed- en andere problemen van kinderen tussen twee culturen worden aangepakt.
- In 2009 zal worden gestart met het 'opvoeddebat'. Het initiatief is bedoeld om op lokaal niveau het debat over opvoeding te voeren met ouders (brede scholen, sport- en buurtverenigingen). De belangrijkste conclusies uit dit traject worden gebundeld en besproken in een afsluitende conferentie eind 2010.
- De kennis over de medische gevolgen van het uitsluiten van ouderschap wordt beter verspreid zodat mensen deze kennis kunnen betrekken bij hun keuze over wanneer zij kinderen willen krijgen.

Gezinsvriendelijke gemeenten

- De Fleximeter die de minister van OCW samen met enkele gemeenten heeft ontwikkeld, zal net als de burgerraadpleging worden ondergebracht bij de benchmark Publiekszaken van het SGBO (onderzoeks- en adviesbureau van de VNG).
- Er start een traject met gemeenten en maatschappelijke organisaties om tot verdere samenhangende initiatieven te komen om de gezins- en kindvriendelijkheid van steden en gemeenten te bevorderen.

Kind en scheiding

- Handreikingen over 'kind en scheiding' worden in de *Gemeenschapstest Centrum voor Jeugd en Gezin* opgenomen.
- Ter bevordering van conflicthantering en communicatie tussen ouders zullen passende programma's worden uitgewerkt. Deze programma's kunnen worden ingezet in de preventieve steer, bijvoorbeeld als aanbod in de Centra voor Jeugd en Gezin.

- In 2009 zal aangepast voorlichtingsmateriaal over echtscheiding voor ouders en hun omgeving beschikbaar zijn.
- De beroepsorganisaties van advocaten en mediators wordt gevraagd om hun leden te stimuleren om in contacten met de ouders het belang van de kinderen meer op de voorgrond te plaatsen. En om hen te wijzen op de mogelijkheden om naar ondersteuningsmogelijkheden en hulpverlening door te verwijzen.
- Het inmiddels bij de Eerste Kamer aangehangige wetsvoorstel *Bevordering voortgezet ouderschap en zorgvuldige scheiding* is van groot belang voor de omgang tussen gescheiden ouders en hun kinderen. Het beleid dat van deze wet uitgaat zal naar verwachting vanaf 2009 geëffectueerd kunnen worden.
- De Raad voor de Kinderbescherming zal in het kader van de advisering van de rechter in gezags- en omgangszaken met ingang van 2009 kinderen expliciet betrekken in het onderzoek.
- In het Landelijk beleidskader jeugdzorg 2009-2012 is een passage opgenomen waarin de provincies wordt gewezen op hun verantwoordelijkheid ook voor scheidingsproblemen een aanbod te ontwikkelen.
- Kennisontwikkeling over effectieve interventies ten aanzien van scheiding is in het programma van ZonMw als een van de prioriteiten opgenomen.

Kader 4: Gezin blijvend op de kaart

- Richting professionals: informatie over gezinnen en gezinsbeleid wordt gebundeld en ontsloten via het Nederlands Jeugdinstituut.
- Richting beleid en wetenschap: er komt een onderzoeksagenda, een OESO-studie, en de jeugdmontitor wordt uitgebreid met gezinsgegevens en zal vierjaarlijks een atlas van het gezin opleveren.
- Richting gezinnen: de minister voor Jeugd en Gezin zal, o.a. in werkbezoeken en gesprekken, steeds toetsen of er aandachtspunten zijn voor het gezinsbeleid.
- Jaarlijks op 15 mei op de internationale Dag van het Gezin zal er specifieke aandacht besteed worden aan het gezin.

2. Trends en ontwikkelingen

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste trends en ontwikkelingen geschetst op basis van de vier functies van gezinnen, te weten:

- Gezinsvorming (relatievorming, huwelijk of samenlevingsvormen, het krijgen van kinderen, etc.).
- Opvoeding (behoefte en welzijn van kinderen, rechten van kinderen, vaardigheden van de ouders, etc.).
- Gezin en omgeving (familiebanden, relaties op buurniveau, nationaal, etc.).
- Economie (inkomen van gezinnen, combinatie gezin en werk, etc.).

In de volgende paragrafen is alleen de meest essentiële informatie opgenomen. De voetnoten verwijzen naar verdere achtergronddocumenten.

2.1 Gezinsvorming

Deze paragraaf schetst de verschillende gezinsvormen en de demografische ontwikkelingen die van invloed zijn op gezinsvorming. Het gaat hierbij om relaties, huwelijken en geboorten, maar ook om echtscheiding en de gevolgen hiervan.

2.1.1. Relaties en huwelijken

Volgens de Netherlands Kinship Panel Study (NKPS), woont meer dan zeventig procent van de volwassen Nederlanders samen. Veel stellen kiezen ervoor om, na enkele jaren samenwonen, te gaan trouwen of op een andere manier hun relatie duurzaam te bestendigen via een samenlevingscontract of geregistreerd partnerschap. Werden er in 1995 nog 81.469 huwelijken gesloten, in 2006 waren dat er 72.369. Ook relatief trad er een daling op, van 5.3 per 1000 inwoners in 1995 naar 4.4 per 1000 inwoners.¹⁰ Daar staan wel ruim 10.000 partnerschapsregistraties tegenover. Deze mogelijkheid bestaat sinds 1 januari 1998.

Veelal trouwt men alsnog na de geboorte van de kinderen. Van de eerstgeborenen heeft tegenwoordig circa de helft een moeder die niet is getrouwd. In 1970 gold dat voor niet meer dan 4 procent van de eerstgeborenen kinderen (...) in 2006 werden 69.000 kinderen geboren uit niet-huwelijkse relaties, wat neerkomt op 37 procent van alle levendgeborenen. Van alle eerstgeborenen werd bijna 47 procent buiten het huwelijk geboren. Een deel van de ouderparen trouwt alsnog voor de geboorte van een tweede kind (Beets, e.a., 2007).¹¹ Bij de tweesoudergezinnen is 87 procent van de partners getrouwd, 13 procent wordt gevormd door een niet-getrouwd paar.¹²

De leeftijd waarop men een huwelijk sluit is in de periode 1995-2006 gestegen. Vrouwen zijn gemiddeld 33 jaar als zij trouwen (dit was 29,6), mannen zijn gemiddeld 36,1 (dit was 32,4).¹³ Uit onderzoek blijkt dat "samenwonenden meer tevreden zijn met hun leven dan mensen die geen partner hebben of die alleen wonen. Trouwen voegt

¹⁰ CBS (2008): Huwen en partnerschapsregistraties; kerncijfers, www.cbs.nl, geraadpleegd op 13.06.2008.

¹¹ E-Quality (2008a): Gezinnen van de toekomst - Cijfers en trends, E-Quality, Den Haag, p. 49.

¹² E-Quality (2008a): Gezinnen van de toekomst - Cijfers en trends, E-Quality, Den Haag, p. 13.

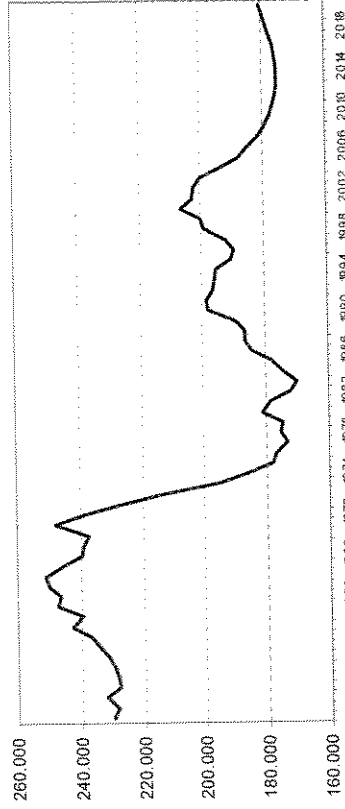
¹³ CBS (2008): Huwen en partnerschapsregistraties; kerncijfers, www.cbs.nl, geraadpleegd op 28.05.2008.

door de bank genomen nog iets toe aan het levensgeluk. Het huwelijk biedt bijkijkbaar nog extra voordelen die samenwonen niet biedt. Bij zowel samenwonenden als gehuwden is dit hogere levensgeluk blijvend op lange termijn.¹⁴

2.1.2. Geboorten

Aantal geboorten

Het aantal geboorten is in de afgelopen jaren gedaald. In 2007 werden 181.336 kinderen geboren; bijna 25.000 minder dan in 2000. In onderstaande grafiek is deze daling duidelijk te zien. Verwacht wordt dat het aantal geboorten vanaf circa 2010 weer licht zal stijgen.

Tabel 1: Aantal levendgeborenen 1950-2006 en prognose tot 2020 (E-Quality 2008a, 23).

Het dalende kindertal wordt veroorzaakt door de afname van het aantal vrouwen met drie of meer kinderen en de toename van het aantal vrouwen met één kind of zonder kinderen. Het aantal vrouwen met drie of meer kinderen zal afnemen naar 20 procent, het aantal vrouwen met één kind toenemen van 10 naar 15 procent. "Vanuit het oogpunt van de kinderen gezien betekent dit dat kinderen in de nabije toekomst vaker opgroeien zonder of met hooguit één broer of zus."¹⁵ De afname is onder niet-westerse allochtonen nog sterker dan onder autochtonen.¹⁶

Gemiddeld worden er in Europa zo'n 1,5 kinderen per vrouw geboren. Vooral in Oost- en Zuid-Europa ligt dit getal nog lager terwijl er in Noord-Europa en in sommige West-Europese landen juist meer kinderen worden geboren. Voor Nederland is het cijfer circa 1,7. Het aantal kinderen dat mensen krijgen komt niet overeen met het aantal dat jonge Europeanen verklaren graag te willen; dit wordt 'child gap' genoemd. De redenen voor dit verschil tussen aantallen gewenste en gerealiseerde kinderen kunnen zeer divers zijn.

¹⁴ Scores, J.P.M. (2007): En ze leefden nog lang gelukkig, in: DEMOS, Jaargang 23, Nummer 4, NDI, Den Haag, p.6.

¹⁵ E-Quality (2008a): Gezinnen van de toekomst - Cijfers en trends, E-Quality, Den Haag, p. 24.

¹⁶ CBS (2008): Steeds minder zeer grote gezinnen, *Wobmagazine* 14.06.2008, www.cbs.nl, geraadpleegd op 01.06.2008.

Ook in Nederland is sprake van een 'child gap'. Uit onderzoek¹⁷ blijkt dat in 1961 geboren vrouwen en mannen op 26-jarige leeftijd gemiddeld respectievelijk 2,4 en 2,3 kinderen wisten te krijgen. Op 44-jarige leeftijd lag het werkelijke aantal kinderen voor vrouwen gemiddeld op 1,9 en voor mannen op 1,8.¹⁸

Leeftijd moeder bij eerste geboorte

In Nederland krijgen vrouwen vergeleken met vorige generaties op een relatief hoge leeftijd hun eerste kind. In 2006 lag de gemiddelde leeftijd op 29,4 een cijfer dat overigens redelijk stabiel lijkt te zijn. Hoogopgeleide vrouwen krijgen hun eerste kind gemiddeld met 34 jaar, laagopgeleiden met 27 jaar. Nederland behoort hiermee internationaal gezien tot de koplopers. Als redenen worden genoemd: genieten van je vrijheid, zekerheid in opleiding, baan, partner¹⁹ en huisvesting. 'Laat' kinderen krijgen toont in ieder geval vanuit maatschappelijk perspectief²⁰.

Aan de stijging van de leeftijd waarop vrouwen voor het eerst moeder worden liggen ook andersoortige ontwikkelingen ten grondslag. Zo is het aantal kinderen van tienermoeders gedaald. Waren er in 2005 nog 2.795 levendgeborenen met een moeder jonger dan 20, in 2007 waren het er nog 2.543. Deze daling in tienerzwangerschappen heeft vooral te maken met een goed anticonceptiegebruik in Nederland. Een andere ontwikkeling is de onderwijsexpansie. Wanneer we vrouwen geboren tussen 1961 en 1965 vergelijken met vrouwen geboren tussen 1931 en 1940 dan blijkt dat de mediane leeftijd bij de geboorte van het eerste kind met 39 maanden is toegenomen en dat 20 van die 39 maanden toegeschreven kunnen worden aan het toegenomen onderwijsniveau, dat wil zeggen ongeveer de helft van het uitstel van ouderschap.²¹

Opvallend is verder dat terwijl het eerste kind in Nederland relatief laat wordt geboren het volgende kind relatief snel volgt waardoor het aantal vrouwen dat op zeer hoge leeftijd nog kinderen krijgen niet al te hoog is.

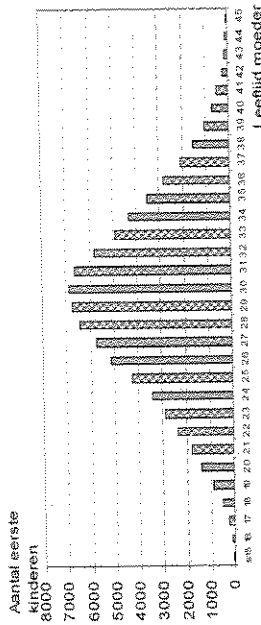
¹⁷ Esping-Andersen, G. (2002): *Why We Need a New Welfare State*, Oxford University Press, New York, p. 64.

¹⁸ Liefbroer, A. (2008): *Kinderwens wordt in de loop van het leven bijgesteld*, DEMOS Jaargang 24, Nummer 3, p. 4.

¹⁹ Peter Cuyvers, directeur Family Facts, gaf tijdens de gezinsconferentie 2008 bijvoorbeeld aan dat de zwakke onderhandelingspositie van de vrouwen tot uitstel van het eerste en afstel van het derde kind leidt. Vrouwen in Nederland onderhouden dan ook gemiddeld 2,5 jaar met hun partner over de komst van het eerste kind. Het tweede kind is makkelijker. Bij het derde kind beginnen de onderhandelingen opnieuw.

²⁰ Raad voor de Volksgezondheid en Zorg (2007): *Uitstel van ouderschap: medisch of maatschappelijk probleem?*, Den Haag.

²¹ Beets, Gija-Dourijin, Ethel/Liefbroer, Aart/Heitkens, Kéa (2003): *De rising van het eerste kind in Nederland en Europa*, Nederlands interdisciplinair demografisch instituut, Den Haag, p. 25.

Tabel 2: Leeftijd vrouw bij geboorte eerste kind, 2006 (E-Quality, 2008a: 33).

Afnemende vruchtbaarheid en toenemende medische risico's

Gynaecologen wijzen op de afnemende vruchtbaarheid; vanaf het 30e levensjaar (en niet het 35e zoals men veelal denkt) vermindert de vruchtbaarheid.²² De kans op een doorgaande zwangerschap²³ daalt van 85 à 90 procent voor vrouwen die jonger zijn dan 30 naar circa 40 procent voor vrouwen van 38. Van vrouwen die na hun 35e een kind willen zal 20 procent kinderloos blijven; boven de 40 is dit 36 procent.²⁴ Het aantal IVF/ICSI-behandelingen is in ons land gestegen van ongeveer 1.000 in 1985 tot 15.000 in 2005²⁵. Slechts bij de helft van alle paren leidt de behandeling tot de geboorte van een gezond kind. Ook hier is de kans op succes sterk afhankelijk van de leeftijd.

De Raad voor de Volksgezondheid heeft in haar rapport "Uitstel van ouderschap: medisch of maatschappelijk probleem?" (2007) op het ontbreken van kennis over de medische risico's van uitstel van ouderschap gewezen. Hierin worden de volgende mogelijke medische effecten weergegeven:

- leeftijdsafhankelijke vermindering van vruchtbaarheid (vanaf het 30^e levensjaar vermindert bij vrouwen de vruchtbaarheid en nemen de medische risico's toe),
- meer vraag naar IVF/ICSI met de daarbij behorende risico's voor moeder en kind,
- een hogere kans op miskramen, hoge bloeddruk, keizersnedes, chromosomale afwijkingen en borstkanker,
- meer zuigelingensterfte.

Het uitstel van ouderschap kan op lange termijn ook tot belangrijke maatschappelijke effecten leiden, zoals verdere vergrijzing en krapte op de arbeidsmarkt.²⁶

²² Vruchtbaarheid wordt afgedrukt als de kans op een doorgaande zwangerschap binnen één jaar. (Raad voor de Volksgezondheid en Zorg (2007): *Uitstel van ouderschap: medisch of maatschappelijk probleem?*, Den Haag).

²³ Onder een doorgaande zwangerschap wordt een zwangerschap verstaan die leidt tot de geboorte van een gezond kind. (Raad voor de Volksgezondheid en Zorg (2007): *Uitstel van ouderschap: medisch of maatschappelijk probleem?*, Den Haag).

²⁴ Bonneux, L./Zandstra, B.M./Reer, J.A.A. de (2008): *Verstandige gezinsplanning: niet te laat maar ook niet te vroeg kinderen krijgen*, in: *Nederlandsche Tijdschrift voor Geneeskunde*, 2008 5 juli; 152 (27), Amsterdam.

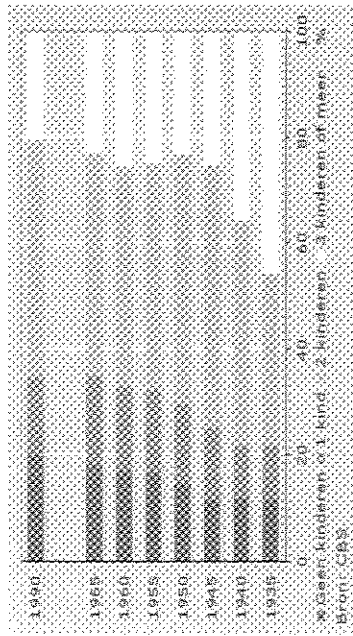
²⁵ Raad voor de Volksgezondheid en Zorg (2007): *Uitstel van ouderschap: medisch of maatschappelijk probleem?*, Den Haag.

²⁶ Raad voor de Volksgezondheid en Zorg (2007): *Uitstel van ouderschap: medisch of maatschappelijk probleem?*, Den Haag, p. 3.

Kinderloosheid

De kinderloosheid in Nederland groeit. Terwijl uit het geboortecijfer 1940 maar 12 procent van de vrouwen zonder kinderen bleef, zal dit voor de huidige generatie vrouwen naar verwachting zo'n 19 procent zijn. Vooral hoogopgeleide vrouwen blijven verhoudingsgewijs vaak kinderloos, het percentage ligt op zo'n 26 procent. Dit is niet overal zo. In Scandinavië bijvoorbeeld wijkt het aantal kinderloze hoogopgeleide vrouwen nauwelijks af van de minder hoog opgeleide categorieën.

Van de vrouwen tussen de 26 en 45 jaar die verwachten kinderloos te blijven, beschouwt 60 procent zich als vrijwillig kinderloos.²⁷ Athankelijk van de leeftijd van de geïnterviewde varieert ook het aantal gewenste kinderen. Naarmate vrouwen en mannen ouder worden daalt het aantal kinderen dat zij (nog) zouden willen krijgen.

Tabel 3: Vrouwen naar geboortecijfer en (verwacht) kindertal, CBS (2007), Den Haag.

Aantal gezinnen

"Nederland telt op dit moment 7,2 miljoen huishoudens waaronder ruim 2,5 miljoen huishoudens met één of twee ouders met thuiswonende kinderen²⁸. Een kleine meerderheid van de bevolking woont in een huishouden met kinderen, hetzij als ouder, hetzij als kind. In 2006 was dat 56 procent. Dat aantal zal volgens CBS-prognoses de komende decennia afnemen tot iets boven de 50 procent in 2050. In 1995 leefden in 38 procent van alle huishoudens één of twee ouders met thuiswonende kinderen, in 2007 is dit aantal licht afgenomen tot 35 procent. Hoewel het aantal alleenstaanden toeneemt, blijft het gezin een veel voorkomende huishoudvorm voor volwassenen in de maatschappelijk meest actieve periode van hun leven.

Het grootste deel van de gezinnen (82 procent), bestaat uit (echt)paren met kinderen. Driekwart van de kinderen groeit de hele jeugd op in een tweoudergezin²⁹. De overige kinderen groeien in diverse andere gezinsvormen op.

²⁷ E-Quality (2008a): Gezinnen van de toekomst - Cijfers en trends, Den Haag, p. 34.

²⁸ E-Quality (2008a): Gezinnen van de toekomst - Cijfers en trends, Den Haag.

²⁹ Graaf, A. de (2007): Een terugblik op het ouderlijk gezin, Bevolkingstrends, 3^e kwartaal 2007, Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag.

Zo zetten in 2007 in totaal 12.934 pleeggezinnen zich in voor de opvang van ruim 20.500 pleegkinderen. Zo'n 13 procent van de Nederlandse gezinnen kent minimaal een niet westerse ouder en de overige groep wordt gevormd uit westerse, niet Nederlandse ouders al dan niet met een Nederlandse partner³⁰. En naar schatting zijn er in Nederland 4.600 gezinnen met ouders van hetzelfde geslacht³¹.

2.1.3 Scheiding

Gevolgen van scheiding

Momenteel wonen in Nederland volgens grove schatting 550.000 tot 900.000 kinderen van wie de ouders gescheiden zijn. Hierbij zijn de kinderen van gescheiden ongehuwde ouders opgeteld³².

De periode voor, tijdens en direct na de scheiding is voor alle kinderen moeilijk. Er verandert veel tegelijk; één van de ouders vertrekt, soms een verhuizing, en ouders worden in beslag genomen door hun eigen problemen. Bij circa 30 procent kinderen van gescheiden ouders zien we depressieve en angstgevoelens, delinquentie, agressie, riskante gewoontes zoals roken van tabak en softdrugs en lager schoolprestaties³³. Belangrijkste risicofactor voor kinderen zijn heftige en langdurige conflicten van ouders, zowel tijdens de relatie als na de scheiding. Ook op lange termijn kunnen zich problemen voordoen, en is de kans dat kinderen van gescheiden ouders zelf ook gaan scheiden veel groter.

De negatieve gevolgen van een scheiding worden zowel door de conflicten als door de scheiding zelf veroorzaakt, maar ook door de economische achteruitgang, minder goede opvoedingskwaliteiten van de thuiswonende ouder, het verlies van de relatie met de uitwonende ouder, het gevoel klem te zitten tussen twee ruziënde ouders en het samengaan van meerdere veranderingen tegelijkertijd³⁴. Overigens moet bedacht worden dat, als door scheiding er een einde komt aan conflicten, dit veelal aan het kind ten goede zal komen.

Naast de risico's van scheiding voor de kinderen, zijn ook gevolgen te herkennen bij de gescheiden partners, zoals achteruitgang van de financiële situatie (vooral voor moeders) en minder frequent contact met de kinderen (vooral voor vaders, maar ook voor moeders). Gescheiden mannen en vrouwen doen een groter beroep op de gezondheidszorg. Onderzoek van het RIVM en Erasmus MC heeft aangetoond dat er grote verschillen in zorggebruik bestaan, onder meer ten aanzien van bezoek aan RIAGG, overige GGZ-instellingen, maatschappelijk werk, wijkverpleging, gezinszorg en het aantal ziekenhuisovernachtingen³⁵.

³⁰ E-Quality (2008a): Gezinnen van de toekomst - Cijfers en trends, E-Quality, Den Haag, p. 17.

³¹ E-Quality (2008a): Gezinnen van de toekomst - Cijfers en trends, E-Quality, Den Haag, p. 53v.

³² Spruijt, E. (2007): Scheidingskinderen en de vorming van stelgezinnen, Den Haag, p. 35.

³³ Spruijt, E. (2007): Scheidingskinderen. Een overzicht van recent sociaalwetenschappelijk onderzoek naar de gevolgen van ouderlijke scheiding voor kinderen en jongeren, Amsterdam.

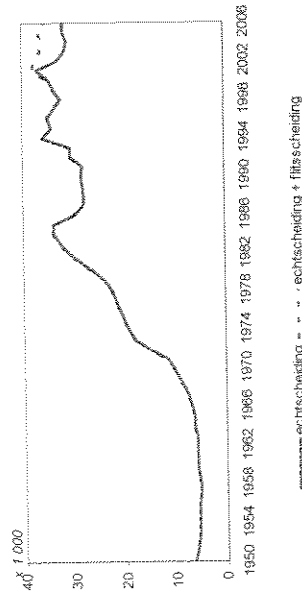
³⁴ Amato gereferereerd in Spruijt, E. (2007): Scheidingskinderen. Een overzicht van recent sociaalwetenschappelijk onderzoek naar de gevolgen van ouderlijke scheiding voor kinderen en jongeren, Amsterdam.

³⁵ Kunst, A.E./Meeding, W.J./Varenik, N./Polder, J.J./Mackenbach, J.P. (2007): Sociale verschillen in zorggebruik en zorgkosten in Nederland 2003. Een verkenning van verschillen naar sociaaleconomische positie, samenlevingsvorm en land van herkomst. Erasmus MC en het RIVM, Bilthoven.

Aantal scheidingen

Sinds de jaren zestig van de vorige eeuw is het aantal echtscheidingen toegenomen als gevolg van de verbeterde financieel-economische situatie voor vrouwen (onder meer door invoering van de Bijstandswet in 1965), alsmede maatschappelijke ontwikkelingen als de secularisatie, de opkomst van het romantisch huwelijksideaal, verminderde stigmatisering en de individualisering. Sinds medio jaren negentig schommelt het jaarlijkse aantal scheidingen rond de 34.000, met een uitschieter in 2001 van 37.000. In 2006 telde Nederland 1 miljoen gescheiden personen: 570.000 vrouwen en 430.000 mannen.

In de onderstaande grafiek zijn alleen echtscheidingen en flitscheidingen opgenomen en niet het totaal aantal verbroken relaties. Het kabinet heeft een voorstel ingediend waarmee de mogelijkheid van flitscheiding wordt afgeschaft. Het wetsvoorstel Bevordering voortgezet ouderschap en zorgvuldige scheiding ligt op het moment van schrijven ter behandeling bij de Eerste Kamer voor.

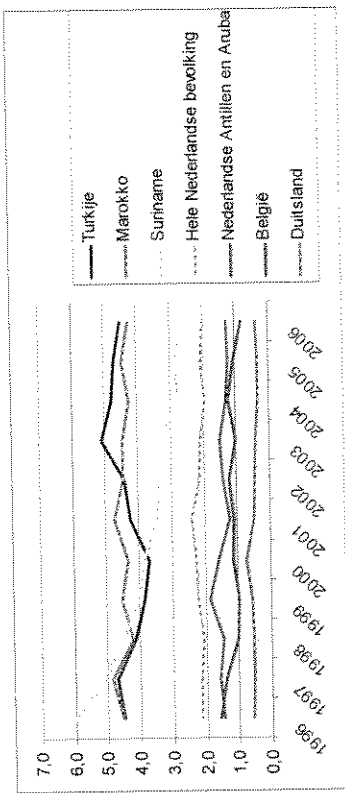

Tabel 4: Huwelijksontbindingen (E-Quality, 2008c: 33).

Scheiding komt minder vaak voor bij hoger opgeleide ouders. Wanneer beide ouders laag zijn opgeleid (L.O., L.B.O.), is het percentage kinderen met gescheiden ouders 25. Zijn beide ouders hoogopgeleid (H.B.O. of W.O.) dan is dat percentage 11.

Huwelijken tussen partners uit verschillende landen lopen weliswaar minder vaak op een scheiding uit dan een aantal jaar geleden - bij autochtone vrouwen die getrouwd zijn met migranten is het aantal scheidingen zelfs afgenomen³⁶ - maar de cijfers zijn nog duidelijk hoger dan voor autochtone paren.³⁷

³⁶ Portugijs: Wilthelms, Brigitte/Laira, Vinodh (2006): Emigratiemonitor 2006: Veranderingen in de leefsituatie en levensloop. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, p. 27.
³⁷ E-Quality (2008b): Nieuwe gezinnen, Gezinnen van de Toekomst, Den Haag, p. 38.

Tabel 5: Aantal echtscheidingen per 1000 personen, naar geboorteland en hele Nederlandse bevolking (E-Quality, 2008c: 37).

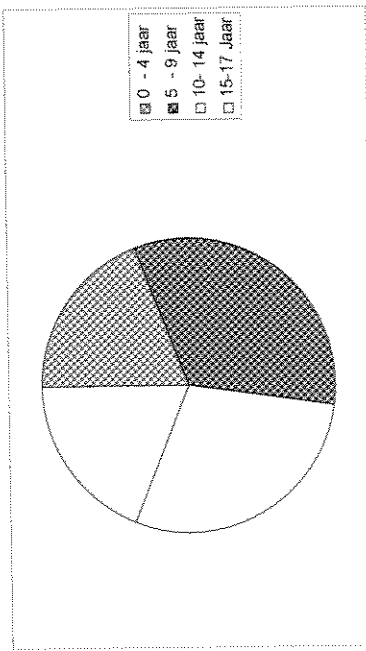
Scheiding en kinderen

Voor de kinderen die in de jaren veertig zijn geboren geldt dat één op de dertig bij een scheiding was betrokken. Voor kinderen uit de jaren zeventig is dat één op de zeven.³⁸ Tegenwoordig krijgen elk jaar minder dan 60.000 kinderen te maken met scheiding. Het gaat niet alleen om echtscheiding in strikte zin, maar ook om het uit elkaar gaan van ongehuwd samenlevende ouders en de ontbinding van geregistreerde partnerschappen. In totaal zijn er bijna 850.000³⁹ minderjarigen in Nederland die met een scheiding van de ouders te maken hebben gehad.

Van de kinderen die betrokken zijn bij een echtscheiding is circa één derde tussen de vijf en tien jaar oud (figuur 1). Een iets kleiner deel is tussen de tien en de vijftien jaar. Eén op de vijf kinderen is jonger dan vijf jaar. Een zelfde aandeel is tussen de vijftien en achttien jaar (Steenbrink en Sprangers, 2006). Kinderen onder de vijf jaar worden het minst vaak met (recht)scheiding geconfronteerd. 40 tot 50 procent van de kinderen van gescheiden ouders gaat zelf ook scheiden, twee keer meer dan kinderen van niet-gescheiden ouders.

³⁸ Graaf, A. de (2007): Een terugblik op het oudtje gezin. Bevolkingsstrends, 3^e kwartaal 2007, Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag.

³⁹ E-Quality (2008b): Nieuwe gezinnen, Gezinnen van de Toekomst, Den Haag.

Figuur 1: Bij echtscheiding betrokken minderjarige kinderen naar leeftijd, 2005 (E-Quality, 2008c: 41).

Paran met kinderen noemen in grote lijnen dezelfde redenen voor scheiding als paren zonder kinderen, maar er zijn ook verschillen. Ex-partners zonder kinderen geven vaker aan dat ze op elkaar uitgekeken waren, de karakters botsten, en dat toekomstplannen onverantwoord waren. Ex-partners met thuiswonende kinderen geven vaker aan dat er iemand anders in het spel was of dat familie of kinderen voor problemen zorgden. Vrouwen met kinderen noemen twee keer zo vaak als vrouwen zonder kinderen lichamelijk geweld als reden. Kinderen die getuige zijn van dat geweld lopen ernstige psychische schade op. In zeker 80 procent van de gezinnen waar partnergeweld plaatsvindt, zijn de kinderen getuige van dat geweld. Dat betekent dat er jaarlijks naar schatting 100.000 kinderen als getuige worden blootgesteld aan partnergeweld⁴⁰. Een deel van de kinderen dat getuige is van partnergeweld wordt ook zelf mishandeld; naar schatting op basis van buitenlands onderzoek, wordt tussen de 30 procent en 60 procent van de kinderen die getuige zijn van geweld tegen hun moeder, ook direct slachtoffer van kindermishandeling⁴¹.

Eenoudergezinnen

Eenoudergezinnen ontstaan deels door het overlijden van de partner, door scheidingen (ongeveer de helft van de gevallen) of door geboorte van kinderen van alleenstaande moeders. Overigens is niet altijd het einde van een relatie de oorzaak, het kan ook een bewuste keuze zijn geweest. Eenoudergezinnen zijn vaak tijdelijk van aard. Uiteindelijk gaan veel alleenstaande ouders na verloop van tijd weer een relatie aan.

De afgelopen jaren is het aantal eenoudergezinnen sterk toegenomen, van 361.000 in 1995 tot ruim 450.000 in 2006. Momenteel is bijna één op de zes gezinnen een eenoudergezin; in 1995 was dit nog één op de zeven. "Ongeveer zes op de tien

⁴⁰ Dit percentage van 80 betreft een schatting die gebaseerd is op gegevens uit het buitenland. Het precieze aantal kinderen in Nederland dat getuige is van partnergeweld, is niet bekend. Voorzichtige schattingen op basis van Nederlands onderzoek geven aan dat het aantal kinderen in Nederland dat jaarlijks getuige is van geweld, uiteen loopt van 100 duizend tot 200 duizend. Zie Lamers-Winkelmann, prof. dr. F., prof. dr. N.W., Bijl, dr. B., Vijhrief, drs. A.C. (2007): Scholieren Over Mishandeling. Resultaten van een landelijk onderzoek naar de omvang van kindermishandeling onder leerlingen van het voortgezet onderwijs, 2007 WODCC. Ministerie van Justitie.

⁴¹ Baeten, P. Geurts, E.: In de schaduw van het geweld. Kinderen die getuige zijn van geweld tussen hun ouders. NIZW, 2002. Sitske Dijkstra. Kinderen die getuige zijn van geweld tussen hun ouders, een basisverkenning van korte lange termijn effecten, onderzoek in opdracht van het Ministerie van Justitie, Den Haag/Buitenvoeren, 2001.

éénoudergezinnen hebben één thuiswonend kind.⁴² Van de ruim drie miljoen kinderen tot vijftien jaar leven er 360.000 (12 procent) in een éénoudergezin. Kinderrijke éénoudergezinnen komen niet vaak voor: slechts één op de tien telt drie of meer kinderen.

De stijging van het aantal niet-westers allochtone eenoudergezinnen is sinds 2000 verhoudingsgewijs sterker geweest dan die van het aantal autochtone eenoudergezinnen (met respectievelijk 32 procent en 14 procent; Dagevos en Gijssbergs, 2007).⁴³ Op dit moment is in eenderde van de eenoudergezinnen de ouder (niet-wester) migrant. 50 procent van de Antilliaanse gezinnen en 45 procent van de Surinaamse gezinnen vormt een éénoudergezin.

Stiefgezinnen

Recentelijk heeft het CBS voor het eerst een schatting gemaakt van het aantal stiefgezinnen in Nederland.⁴⁴ Waren het er in 1998 nog 115.000, in 2007 is het aantal opgelopen tot 149.000. Het percentage stiefgezinnen ligt daarmee op 7,2, tegenover 5,5 procent in 1998. In ruim 80 procent van de stiefgezinnen is de moeder de biologische ouder; de meeste kinderen wonen meer of minder permanent met een stiefvader samen. Het komt relatief weinig voor dat in stiefgezinnen kinderen uit relaties van beide ouders samenleven. In ongeveer eenderde van de stiefgezinnen hebben ouders ook gezamenlijke kinderen.

Co-ouderschap

We spreken van co-ouderschap als na echtscheiding de zorg voor de kinderen (vrijwel) gelijk verdeeld is. Steeds meer kinderen groeien na een echtscheiding van hun ouders op in twee gezinnen. Volgens het Onderzoek Gezinsvorming 2003⁴⁵ van het CBS was in ongeveer 15 procent van het aantal scheidingen sprake van co-ouderschap.

2.2. Opvoeding

Opvoeding is de kernfunctie van het gezin. De meeste ouders geven aan tevreden te zijn over de opvoeding van hun kinderen (88 procent), en vinden dat het ouderschap voldoende geeft (90 procent). Het grootste deel van de ouders is bewust bezig met de opvoeding, en zoekt zelf informatie of steun als dat nodig is. De sociale omgeving (partner, vrienden en familie) is een belangrijke steun bij de opvoeding.⁴⁶

Kinderen zelf geven in een aantal recente studies aan erg tevreden te zijn over hun opvoeding. De positieve beleving van de gezinsopvoeding lijkt afgelopen jaren zelfs wat gegroeid. In een rapport van Unicef⁴⁷ wordt aangegeven dat van de 21 rijkste landen in de wereld Nederland gemiddeld het beste scoort op het gebied van het welzijn van kinderen.

⁴² E-Quality (2008a): Gezinnen van de toekomst - Cijfers en trends, E-Quality, Den Haag, p. 21.

⁴³ E-Quality (2008a): Gezinnen van de toekomst - Cijfers en trends, E-Quality, Den Haag, p. 22.

⁴⁴ Steenhof, L. (2007): Schatting van het aantal stiefgezinnen, Bevolkingstrends, 4^e kwartaal 2007, Den Haag.

⁴⁵ Grant, A. de (2003): Onderzoek Gezinsvorming CBS: scheiden: de partners, de kinderen en de contacten. Demos, bulletin over bevolking en samenleving 22 (3), p. 26-28.

⁴⁶ Zeijl, E./Cronje, M./Wierferink, K./Keuzenkamp, S./Reijnenveld, M. (2005): Kinderen in Nederland. SCP, Den Haag.

⁴⁷ Unicef (2007): Child poverty in perspectives: An overview of child well-being in rich countries. UNICEF Innocenti Research Centre, Florence.

2.2.1 Veranderende maatschappelijke context

De maatschappelijke context waarin gezinnen functioneren is veranderd. Waar vroeger 'rust, reinheid en regelmaat' als belangrijkste richtlijnen voor de opvoeding golden, en er gemeenschappelijke opvattingen bestonden over de normen en waarden die je in de opvoeding mee moest geven, zijn ouders nu veelal op zichzelf aangewezen. Dit is terug te zien in wat wel wordt omschreven als de 'onderhandelingshouding', waarin meer rekening wordt gehouden met de wensen en behoeften van kinderen en ze meer inspraak hebben. Daarnaast zijn vooral de moeders meer gaan werken waardoor nieuwe afspraken moeten worden gemaakt over de verdeling van de zorgtaken.

Bovendien speelt de sociale omgeving, zoals de kerk, de buurt, het verenigingsleven, een minder grote rol bij de opvoeding. Die rol is veranderd als gevolg van een aantal maatschappelijke ontwikkelingen.⁴⁸ Een voorbeeld hiervan is de grotere mobiliteit, waardoor familiesleden minder in eikaars nabijheid wonen, en de sociale samenhang in wijken en buurten vermindert. In een optimale situatie ontvangen zowel ouders als kinderen steun uit hun sociale omgeving. Ook jongeren vinden dit belangrijk. Volgens jongeren is het voor een goede en gelukkige jeugd belangrijk om, naast goede ouders, mensen om je heen te hebben waarbij je terecht kunt, waarvan je kunt leren en waarmee je lol kunt hebben.⁴⁹

De meeste kinderen zijn zeer gewenst, en naast de moederrol is ook het actieve vaderschap van steeds grotere betekenis voor het persoonlijke levensgeluk. Kinderen zijn veelal een bewuste keuze. Ouders willen het graag goed doen en een groot deel van hen zoekt actief naar informatie, in tijdschriften en brochures, op internet of tv-programma's. Het aanbod van informatie over opvoeding is de laatste jaren toegenomen.⁵⁰

2.2.2 Pedagogische vaardigheden van ouders

Uit onderzoek blijkt dat ouders tevreden zijn over het verloop van de opvoeding en van mening zijn dat ouderschap voldoende geeft.⁵¹ De onderzoekers constateren wel verschillen in beleving, en de mate waarin ouders zich zorgen maken. Ouders uit éénouder- en stiefgezinnen maken zich vaker zorgen over de opvoeding, ontwikkeling en het gedrag van hun kind en zijn, evenals ouders met een lage of middelbare opleiding, doorgaans minder tevreden over de opvoeding. Vooral Marokkaanse en Turkse ouders ervaren de opvoeding vaker als vermoeiend en verantwoordelijk en schatten hun eigen opvoedvaardigheden minder positief in.⁵²

Van een generatiekloof is geen sprake. De meeste jongeren hoorzamen hun ouders en zien ze als voorbeeld. Blijkens het onderzoek hangt dit samen met de manier waarop ouders hun kinderen tegenwoordig opvoeden. De autoritatieve opvoedingsstijl komt het meest voor in Nederland. Jongeren die worden opgevoed met een autoritatieve of een permissieve opvoedingsstijl zijn het gelukkigst.⁵³

⁴⁸ Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling. (2008): *Versterken van de Village*. Den Haag.

⁴⁹ CO-efficient, november 2006: *Belevingsonderzoek jeugdbeleed*. Amsterdam.

⁵⁰ E-Quality en SCP (2008b): *Opvoeding en opvoedingsondersteuning - Gezinnen van de toekomst*. E-Quality/SCP, Den Haag, p. 49.

⁵¹ Zeli, E., Cronje, M., Wierffmink, K., Keuzenkamp, S., (Reijnen), M. (2005). *Kinderen in Nederland*, SCP, Den Haag.

⁵² E-Quality (2008b). *Opvoeding en opvoedingsondersteuning - Gezinnen van de toekomst*. E-Quality/SCP, Den Haag.

⁵³ Prins, Maerten (2008): *De deugd van tegenwoordig*, Onderzoek naar jongeren en hun grenzen, Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, Nijmegen.

Opvoedingsstijlen

1. Autoritatieve ouders geven steun en stellen eisen. Ze zijn streng, maar liefdevol. In de opvoeding hebben de ouders gezag, maar ze geven ook duidelijk liefde. Ze stellen duidelijk regels, maar zijn bereid om die regels uit te leggen.

2. Autoritaire ouders stellen wel eisen, maar geven hun kinderen weinig steun en verantwoordelijkheid. Ze eisen gehoorzaamheid en conformiteit. Autoritaire ouders snaffen sneller en meer, zijn minder flexibel ("regels zijn regels") en stellen onafhankelijk gedrag niet op prijs.

3. Permissieve ouders zijn juist heel toegankelijk en begripvol en stellen weinig eisen aan hun kind. Zij accepteren alles van hun kinderen en stellen geen grenzen. Het is de uitroep 'vrije opvoeding'. Permissieve ouders willen vooral een gelukkig kind. Om dat te bereiken stellen ze geen grenzen en geen eisen.

4. Onverschillige ouders stellen geen eisen en tonen slechts een minimale interesse in hun kinderen. Ze investeren zo weinig mogelijk tijd en energie in hun kinderen en zijn niet geïnteresseerd in wat hun kinderen doen, meemaken, of voelen. Dat kan soms ontaarden in verwaarlozing.

Model van Diana Baumrind (1978). Uit: De deugd van tegenwoordig, Onderzoek naar jongeren en hun grenzen. Dr. Maerten Prins, Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, Mei 2008

2.2.3. Problemen met opvoeden of opgroeien

Het overgrote deel van de jongeren is gelukkig, maar bij een klein deel van de gezinnen (circa 5 procent) stapelen de problemen zich op.⁵⁴ De kans op (ernstige) problemen met opvoeden en opgroeien hangt sterk samen met een cumulatieve van risicofactoren. Vooral een laag inkomen, een lege opleiding van de ouders, een niet-westerse culturele achtergrond en alleenstaand ouderschap spelen een rol.

Ouders zijn verplicht om hun kinderen te verzorgen en op te voeden zonder gesteeft of lichamelijk geweld of een andere vernederende behandeling. Helaas maken niet alle ouders die verantwoordelijkheid waar. Uit recente studies naar de aard en omvang van kindermishandeling in Nederland blijkt dat in 2005 naar schatting tenminste 107.200 kinderen thuis werden mishandeld.⁵⁵ Armoede is een zwaarwegende risicofactor voor kindermishandeling.⁵⁶ Andere risicofactoren zijn: zeer lage opleiding van ouders (bijna zeven keer vaker), werkloosheid (vijf keer vaker), eenoudergezinnen (3,5 keer vaker), grotere gezinnen (twee keer vaker) stiefgezinnen (bijna twee keer zo vaak).

In de praktijk wordt een stijgend beroep op jeugdgerelateerde regelingen en instanties gesignaleerd, zoals het speciaal onderwijs, de jeugdzorg, de regeling Tegemoetkoming Onderhoudskosten Gehandicapte kinderen (TOG) en Wajong. TNO⁵⁷ concludeert in het onderzoek naar de groei in deze regelingen dat niet aangehouden kan worden dat er sprake is van een toename van stoornissen bij jeugdigen.

⁵⁴ Zeli, E., Cronje, M., Wierffmink, K., Keuzenkamp, S., (Reijnen), M. (2005): *Kinderen in Nederland*, SCP/TNO, Den Haag/Zichst.

⁵⁵ Van IJzendoorn, M. H., e.a. (2007): *Kindermishandeling in Nederland Anno 2005*. De Nationale Prevalentiestudie Mishandeling van Kinderen en Jeugdigen (NPKJ 2005).

⁵⁶ IJzendoorn, M. H. e.a. (2008): *Opvoeding over de grens*. Gehechtheid, trauma en veerkracht. Boom, Amstardam, p.129.

⁵⁷ TNO heeft het onderzoek "Toename gebruik ondersteuning voor jongeren met een gezondheidsbeperking" uitgevoerd in de periode januari 2007 - april 2007.

De verklaring zit in het bekender worden van regelingen en voorzieningen in een meer systematische en eerdere signalering van stoornissen in het autismespectrum. Zowel professionals als ouders weten er mee over en zijn alerter. Daar komt bij dat de eisen van de samenleving en het onderwijs (bijvoorbeeld in het competentiegericht onderwijs) steeds hoger worden, wat sneller leidt tot problemen bij kinderen met dergelijke stoornissen.

Er is de samenleving minder bereidheid om misstanden te laten bestaan. Kinderen moeten zich kunnen ontplooiën en opgroeien tot participerende, mondige burgers. Groeien ze op in gezinnen waar de sociaaleconomische omstandigheden slecht zijn, of ouders over beperkte vaardigheden beschikken, dan lopen zij belangrijke kansen mis. Uit onderzoek blijkt dat vroeg ingrijpen persoonlijk leed en maatschappelijke marginalisering kan voorkomen. Deze ontwikkelingen hebben ertoe geleid dat problemen eerder worden gesignaleerd en waar nodig wordt ingegrepen.⁵⁶

2.3. Gezin en omgeving

Ouders vinden een veilige woonomgeving, voldoende voorzieningen in de directe omgeving en een goede sociale samenhang in de buurt belangrijke voorwaarden voor gezinsvriendelijkheid.⁵⁷ Omgekeerd leveren gezinnen een actieve en positieve bijdrage aan de sociale cohesie in wijken, aangezien gezinnen een belangrijke rol spelen in de totstandkoming van sociale netwerken.⁵⁸

Met de 'omgeving van het gezin' wordt zowel de sociale omgeving (familie, bureu, school en voetbalcoach), als voorzieningen gericht op ondersteuning, de fysieke omgeving (woning, inrichting en infrastructuur en verkeer) en de demografische opbouw van de wijk bedoeld.

2.3.1. Sociale omgeving

Veranderende sociale omgeving

In het advies Aansprekend opvoeden⁶¹ sprak de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) over gaten en discontinuïteiten in de pedagogische infrastructuur: familie, buurt, kerk, speeltuin, lokale middenstand en andere elementen van de traditionele leefomgeving spelen een minder uitgesproken rol. In de afgelopen eeuw heeft een ingrijpende verschuiving plaatsgevonden van informele netwerken naar maatschappelijke instituties, zoals opvang, educatie, sociale zekerheid en sport- en spelverenigingen. Vooral nog lijkt dit het traditionele netwerk niet te kunnen vervangen. Deskundigen⁶² pleiten dan ook voor een grotere rol van de omgeving en meer sociale verbindingen/netwerken. De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling onderschrijft het belang van het sociale netwerk en wijst erop dat uit onderzoek blijkt dat zonder steunend sociaal netwerk de draagkracht van een gezin sneller overschreden wordt, en

⁵⁶ RVZ (2008): Dilemma's op de drempel, signaleren en ingrijpen van professionals in opvoedingssituaties. Signalering ethiek en gezondheid, Signalement Centrum voor Ethiek en Gezondheid, Den Haag.

⁵⁷ Pool, Marinus/Dietelink, Marjolien/Lucasen, Nicole (2008): Ouders aan het woord; hoe gezinsvriendelijk is

Rotterdam?, Nederlandstalig Gezinsraad, p. 75v

⁵⁸ Karsten, Lieke/Indorp, Arnold/Zwaard, Jolke van der (2006). Smaak voor de stad: een studie naar de stedelijke woonvoorziening van gezinnen, onderzoek in opdracht van VROM, KIVAW en NWO, Den Haag.

⁵⁹ Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2007): Aansprekend opvoeden, Den Haag, p. 8.
⁶⁰ <http://www.gezinsconferentie2008.nl/index.asp>

er dus eerder ernstige opvoedingsproblemen ontstaan (Hermanns et al. 2005; Baartman 1997; Coulton et al. 2007).

De RMO gaat daar in haar briefadvies 'Versterken van de village' (augustus 2008) nader op in. De term 'village' verwijst naar burgers en hun onderlinge relaties. In een goedwerkende village weten buurtgenoten elkaar gemakkelijk te vinden; dragen ze samen verantwoordelijkheid, waardoor ze minder vaak een beroep op autoriteiten hoeven te doen, slaan alarm als dat nodig is, en houden ze elkaars kinderen in de gaten.

Daarbij is het van belang dat professionals in bijvoorbeeld de jeugdgezondheidszorg, de kinderopvang en het onderwijs verbanden leggen tussen gezinnen onderling en met in hun omgeving bestaande expertise. Ook Amerikaans onderzoek⁶³ wijst op de stijging van psychische en emotionele problemen onder kinderen en adolescenten als gevolg van het feit dat de samenleving in de VS kinderen en jongeren niet meer voldoende binding biedt. Maar ook Nederlands onderzoek toont aan dat de kwaliteit van de buurt samenhangt met crimineel gedrag van jongeren.⁶⁴

Familiebanden

Afhankelijkheden tussen familieleden zijn in onze verzorgingsstaat vervangen door institutionele vormen van afhankelijkheid. De Netherlands Kinship Panel Study (NKPS) leert ons dat de familiebanden zijn veranderd, maar niet minder sterk zijn geworden. Ondanks dat familieleden gemiddeld 30-40 km van elkaar vandaan wonen, ontmoet meer dan de helft van de volwassen kinderen zijn ouders wekelijks. Een derde van de Turkse en Marokkaanse volwassenen ziet zijn/haar moeder dagelijks. Deze familiebanden kunnen gezinnen enerzijds belasten als zij bijvoorbeeld voor een ouder familieleden moeten zorgen, maar vaak genoeg kunnen deze relaties ook ontlasten. Veel hulp gaat in Nederland van grootouders richting kinderen en kleinkinderen. Grootouders hebben geld of tijd om met de kleinkinderen door te brengen. De helft van alle gezinnen krijgt hulp bij de opvang van kinderen door grootouders⁶⁵. Meestal zijn dit vrouwen, niet-werkenden en 60-69 jarigen⁶⁶.

Van alle verbindingen zijn met name de relaties met de familie van grote waarde. Altruïsme is bijvoorbeeld een belangrijke drijfveer in het uitvoeren van familiale zorgtaken. Familierelaties zijn 'springlevend'. Meer dan de helft van de volwassen kinderen ontmoet zijn ouders wekelijks. Een derde van de Turkse en Marokkaanse volwassenen ziet zijn/haar moeder dagelijks. Grootouders hebben geld of tijd om met de kleinkinderen door te brengen. De helft van alle gezinnen krijgt hulp bij de kinderopvang door grootouders. Bij een op de vijf helpt een ander familielid mee. De eigen directe omgeving (partner, vrienden en familie) is dan ook een belangrijke steun bij de opvoeding⁶⁷. Als gevolg van de verhoging van de arbeidsparticipatie van vrouwen en ouderen en het grotere beroep op informele zorg door de vergrijzing kan de zorg voor kinderen en de mantelzorg toenemen⁶⁸.

⁶¹ Institute for American Values (2003): A Report to the Nation from the Commission on Children at Risk: Hardwired to Connect - The New Scientific Case for Authoritative Communities, New York.

⁶² Verwey-Jonker (2008): Achtergronden van jeugdelinquentie en middelengebruik, Utrecht.

⁶³ NKPS-gegevens; interview met Paarl Dykstra.

⁶⁴ Penninx, K. et al. (2006): Zilveren kracht in cijfers. Factisheet maatschappelijke inzet door ouderen, Maastricht, Utrecht.

⁶⁵ E-Quality en SCP (2008): Opvoeding en opvoedingsondersteuning - Gezinnen van de toekomst, E-Quality/SCP, Den Haag, p.47.

⁶⁶ Raad voor de Volksgezondheid & Zorg (2008): Zorg in familieverband, over zorgrelaties tussen generaties, Den Haag.

2.3.2. Pedagogische voorzieningen

Ouders zijn primair zelf verantwoordelijk voor de opvoeding van hun kinderen. Maar het besef is gegroeid dat ouder(s) soms behoefte hebben aan steun. Het kabinet wil dan ook dat ouders, jeugdigen en kinderen met vragen over opvoeden en opgroeien en voor hulp terecht kunnen bij een herkenbaar en laagdrempelig punt in de buurt: het Centrum voor Jeugd en Gezin (CJG). Opvoedondersteuning moet gewoon en voor iedereen toegankelijk worden.

Steeds vaker verbreden scholen hun aanbod, in structurele samenwerking met partners uit sectoren zoals opvang, welzijn, zorg, sport en cultuur. Belangrijkste doel is het vergroten van de ontwikkelingskansen van kinderen, maar er zijn ook mogelijkheden voor hun ouders en voor wijkbewoners.

Uit het Jaarbericht brede scholen 2007⁶⁸ komt naar voren dat brede scholen ouders willen activeren en bij de school willen betrekken, de combinatie gezin en werk willen vergemakkelijken en opvoedingsondersteuning willen bieden. In hetzelfde jaarbericht wordt de respondenten gevraagd naar de opbrengsten van de brede scholen. 30 procent geeft aan dat ouders beter begeleid worden bij opvoedingsproblemen, 54 procent zegt dat nu nog niet te kunnen zien, maar dat wel te verwachten. Inmiddels zijn er naar schatting ongeveer 1000 brede scholen in het primair onderwijs en zo'n 350 in het voortgezet onderwijs.

Met de Wet kinderopvang is inmiddels ruim drie jaar ervaring opgedaan. In die periode heeft de wet belangrijke positieve effecten gehad. Opvallend is vooral de sterke groei van het aantal plaatsen in de gastouderopvang. Maar ook de overige vormen van opvang (dagopvang en buitenschoolse opvang) zijn sterk gegroeid. Opvangorganisaties hebben op de toenemende vraag gereageerd met een snelle uitbreiding van het aanbod en letten daarbij steeds meer op de wensen en tevredenheid van de ouders. Ouders denken via de oudercommissies actief mee over het beleid. Er is meer eenheid ontstaan in het toezicht op de kwaliteit en de handhaving daarvan. Tegelijkertijd is zichtbaar geworden dat het systeem niet op alle onderdelen houdbaar is voor de langere termijn. Maatregelen zijn onvermijdelijk, om het kinderopvangstelsel structureel beheersbaar en toegankelijk te houden.

De fysieke omgeving is van belang voor het goed functioneren van gezinnen. Het gaat hierbij zowel om de woning als de woonomgeving, om de aanwezigheid van groen, brede stoepen, verlichting, etc. Ook de WRR⁶⁹ heeft op het belang hiervan gewezen. Goed opgroeien vraagt een stimulerende, kindvriendelijke en dus ook veilige leefomgeving. Een kindvriendelijke leefomgeving begint met een goede woning, maar betekent ook veilige wandel- en fietspaden, een schone en veilige buitenruimte, met accommodaties waarin vrijetijdsactiviteiten worden aangeboden, met een aanbod aan sport, cultuur en groen binnen ieders bereik. Besluitvorming over een kindvriendelijke inrichting van de buurt kan uiteraard niet zonder de betrokkenheid van ouders en kinderen.

⁶⁸ Oberon (2007): Jaarbericht brede scholen 2007. Utrecht, p. 43.

⁶⁹ De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) (2007): Bouwstenen voor betrokken jeugdbeleid. Den Haag.

Werken aan een kindvriendelijke inrichting gebeurt op drie niveau's:

- op macroniveau: ruimtelijke plannen en kaderstellend beleid op provinciaal, regionaal en lokaal niveau.
- op mesoniveau: inrichting op wijk- en buurniveau (bijv. vertalen van lokaal speelsebeleid naar voldoende kwalitatief goede en op verschillende doelgroepen toegesneden speelplekken in wijken en buurten).
- op microniveau: ontwerp en maatregelen op lokaal niveau (concrete kindvriendelijke maatregelen in de straat).⁷¹

Het woningaanbod en de mogelijkheden op de huizenmarkt bepalen voor een groot deel de sociale samenstelling van een stad en/of een buurt. Nieuwbouwwijken en woningen hebben vaak een verhoudingsgewijs monotoon karakter, waardoor gezinnen met een afwijkende samenstelling en/of afwijkende culturele gebruiken er niet terecht kunnen. De sterk gestegen huizenprijzen en de krapte op de woningmarkt kunnen – zeker voor starters – reden zijn voor het uitstellen van het krijgen van kinderen⁷².

De demografische ontwikkelingen verlopen niet in alle provincies en regio's van Nederland op een vergelijkbare manier. Terwijl bijvoorbeeld Flevoland een jonge en groeiende bevolking kent, heeft zich in bijna de helft van de gemeenten in Zuid-Holland en Limburg in 2006 bevolkingskrimp voorgedaan. Zet deze krimp door, dan kan dit op termijn gevolgen hebben voor werkgelegenheid en/of infrastructuur, waardoor deze regio's eventueel minder aantrekkelijk worden voor gezinnen. Sommigen zien deze ontwikkeling als kans, omdat de woningmarkt zou kunnen ontspinnen.

2.4. Gezin en economie

In deze paragraaf gaat het over de combinatie van arbeid en de zorg voor kinderen en op latere leeftijd vaak ook de zorg voor de eigen ouders, over de opvang van kosten van het gezin en de inkomenspositie van ouders. In dit verband staat ook de vraag naar de waarde die de gezinnen voor maatschappij en bedrijven opleveren.

Goed functionerende gezinnen zijn niet alleen consumenten, maar ook belangrijke producenten van welvaart en welzijn. Dit effect wordt direct zichtbaar door bijvoorbeeld de veranderingen op het terrein van de arbeidsparticipatie, maar ook indirect door het verbinden van mensen onderling.

De meeste gezinnen in Nederland redden zich redelijk tot goed. Voor sommige gezinnen is het economisch moeilijk. Dit kan tijdelijk zijn en zonder grote problemen weer overgaan, maar kan ook permanent worden en gepaard gaan met sociale uitsluiting. Hierop wordt op het einde van dit hoofdstuk nader ingegaan.

2.4.1 Gezin en werk

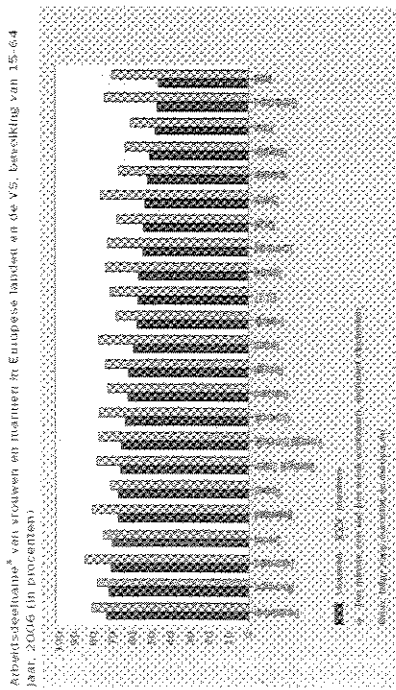
Waren gezin en werk nog geen generatie terug gescheiden domeinen voor mannen en vrouwen, voor de huidige generatie moeders van jonge kinderen is het gebruikelijk dat zij betaald werk verrichten. Zoals in 'Nederland deeltijdland/Vrouwen en deeltijdwerk' is

⁷¹ Kennisplatform Verkeer en Vervoer (2008): Bewegen, verplaatsen en spelen – Inspiratie voor kindvriendelijke wijken. Rotterdam, p. 21v.

⁷² Raad voor de Volksgezondheid & Zorg (2007): Uitstel van ouderschap: medisch of maatschappelijk probleem?, Den Haag.

geschreven heeft bijna 70 procent van de Nederlandse vrouwen momenteel betaald werk.⁷³ De komst van kinderen betekent niet langer dat vrouwen stoppen met betaalde arbeid. De brede beschikbaarheid en acceptatie van deeltijdarbeid heeft dat mogelijk gemaakt.

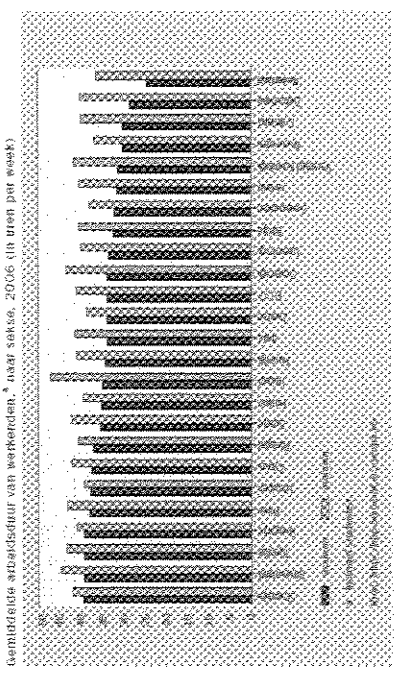

Tabel 6: Arbeidsdeelname van vrouwen en mannen (ten minste een uur per werkweek, inclusief studenten) in Europese landen en de VS, bevolking van 15-64 jaar, 2006 (in procenten) (Portegijs, W./Keuzenkamp, S. (red.), 2008: p.48)⁷⁴.

Hiermee is economische zelfstandigheid voor steeds meer vrouwen een feit. Volgens de SCP- emancipatiemonitor 2006 was in 2004 42 procent van de vrouwen van 15-64 economisch zelfstandig tegenover 69 procent van de mannen.⁷⁵

Beëindigen vrouwen bij de komst van kinderen in de regel niet langer hun arbeidsdeelname, zij verminderen doorgaans wel de omvang daarvan. Anders dan in de ons omringende landen blijft het aantal gewerkte uren in Nederland op een laag niveau, terwijl dat elders stijgt naarmate de kinderen ouder worden. Hierdoor behoort de feitelijke arbeidsparticipatie van Nederlandse vrouwen - in uren gemeten - tot de laagste in Europa.

⁷³ Portegijs, Wil/Keuzenkamp, Saskia (2008): Nederland deeltijdland/Vrouwen en deeltijdwerk, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, p. 18.
⁷⁴ Portegijs, Wil/Keuzenkamp, Saskia (2008): Nederland deeltijdland/Vrouwen en deeltijdwerk, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, p. 48.
⁷⁵ Portegijs, Wil/Keuzenkamp, Saskia (2006): Emancipatiemonitor 2006, Veranderingen in de levenssituatie en levensloop, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, p. 192.

Tabel 7: Gemiddelde arbeidsduur van werkenden (inclusief studenten) naar sekse, 2006 (in uren per week), (Portegijs, W./Keuzenkamp, S. (red.), 2008: p.49)⁷⁶.

Het Sociaal en Cultureel Planbureau heeft onderzocht hoe Nederlanders over de combinatie arbeid en zorg denken. Hieruit blijkt dat mannen en vrouwen hetzelfde denken over de ideale arbeidsduur van moeders.

De meeste jonge vrouwen zonder kinderen willen vier of vijf dagen per week werken, terwijl de meeste vrouwen met kinderen niet of een beperkt aantal dagen willen werken. De leeftijd van de kinderen heeft overigens geen invloed op de voorkeuren van de moeders. Moeders van baby's en peuters zitten met hun huidige arbeidsdeelname op de grens van wat we, bijkens de onderzoeksgegevens, in Nederland goed vinden. De vrouwen zonder jonge kinderen zouden hun arbeidsduur echter aanzienlijk kunnen uitbreiden.⁷⁷

Volgens de meeste Nederlanders zouden vaders minder dan fulltime moeten werken. Vooral in de periode dat ze nog geen schoolgaande kinderen hebben. Dit sluit aan op wat moeders en vaders zelf naar voren brengen als gewenst arbeidspatroon. Tegelijkertijd moet worden geconstateerd dat mannen weinig wijziging brengen in hun feitelijke arbeidspatroon. Dit betekent uiteindelijk dat vrouwen over het algemeen minder uren werken dan wenselijk is en mannen juist meer.⁷⁸

Uit hetzelfde SCP-onderzoek blijkt dat buitenshuis werken van moeders, ook als zij jonge kinderen hebben, steeds meer wordt geaccepteerd. Een meerderheid vindt echter dat ouders de zorg voor baby's in eigen handen moeten houden. Opvang in het eerste levensjaar ligt gevoelig. Voor peuters ligt dit al anders: een meerderheid vindt niet dat peuters alleen door de eigen ouders verzorgd moeten worden, en iets meer dan de helft vindt het juist goed dat een peuter twee of drie dagen naar de formele opvang gaat.

⁷⁶ Portegijs, Wil/Keuzenkamp, Saskia (2008): Nederland deeltijdland/Vrouwen en deeltijdwerk, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, p. 49.
⁷⁷ Portegijs, Wil/Keuzenkamp, Saskia (2008): Nederland deeltijdland/Vrouwen en deeltijdwerk, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, p. 44.
⁷⁸ Portegijs, Wil/Keuzenkamp, Saskia (2008): Nederland deeltijdland/Vrouwen en deeltijdwerk, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, p. 44.

Verdeling van huishoudelijke taken en zorg

Uit de Emancipatiemonitor 2006⁸⁹ blijkt dat het aantal uren huishoudelijk werk dat door vrouwen (categorie ouders met het jongste kind tussen nul en vijf jaar) wordt verricht daaft. Het is nog wel steeds veel hoger dan het relatief stabiele aantal uren huishoudelijk werk dat mannen verrichten (23,7 uur wekelijks versus 9,2 uur wekelijks in 2005). Uit dezelfde tabel blijkt dat de verzorging van kinderen nog steeds grotendeels door vrouwen wordt gedragen. Het aantal uren zorg voor kinderen (in de eerder genoemde categorie) is gestegen van 18,9 uren in 1990 tot 20,7 uren per week in 2005. Voor mannen is dit getal in dezelfde periode gestegen van 7,4 tot 10,0 uur per week.

2.4.2 Inkomens van gezinnen, armoede en sociale uitsluiting

De koopkracht van een huishoudens varieert sterk met de levensfase van de leden. Het grootste verschil doet zich voor tussen jonge tweepersoonshuishoudens in de kinderloze fase en huishoudens die zich in de gezinsfase bevinden. De overgang naar de gezinsfase gaat in veel gevallen gepaard met een flinke teruggang in koopkracht. De Nederlandse Gezinsraad (NGR) heeft hieraan de naam 'gezinsdal'⁸⁸ gegeven. Gemiddeld werd in 2004 €390 per maand per kind uitgegeven. Het bedrag verschilt naar gelang het aantal kinderen en de situatie van het huishouden.^{81,82}

Volgens de Armoedemonitor 2007 van het Sociaal en Cultureel Planbureau leefden in 2005 310.000 kinderen onder de 18 jaar in een huishouden "waarvan het inkomen lager is dan de niet-veel-maar-toereikendvariant (...). Van de 3,4 miljoen kinderen in 1991 waren het er 266.000 (8,3 procent), een aantal dat als gevolg van de recessie snel opliep. In 1994 konden 401.000 kinderen als arm beschouwd worden. In de jaren daarna volgde een daling, waardoor er in 2000 nog 322.000 kinderen onder de armoedegrens leefden (9,5 procent). Onder meer door de belastingherziening daalde dit aantal in 2001 tot 278.000 (8,2 procent), maar met de verslechterende conjunctuur was het aantal arme kinderen in 2003 weer vrijwel op het niveau van 2000. In 2004 en 2005 was het niveau weer iets lager.⁸³

In Nederland hebben kinderen in éénoudergezinnen een grotere kans op armoede (24 procent tegen 7,5 procent voor kinderen van paren, op basis van de Nederlandse niet-veel-maar-toereikend armoedemaat). Het totaal aantal 'arme' kinderen dat opgroeit bij paren ligt echter hoger omdat het aandeel tweoudergezinnen veel hoger is dan het aandeel éénoudergezinnen.

Problemen van armoede en sociale uitsluiting hebben voor kinderen een bijzonder karakter. In de eerste plaats ligt de oorzaak doorgaans niet bij henzelf, maar bij het lege inkomen en de sociaal-culturele kenmerken van hun ouders of verzorgers. Kinderen kunnen die omstandigheden zelf niet of nauwelijks beïnvloeden, laat staan verhelpen; het zijn problemen die hen 'overvallen' (...) In de tweede plaats kan er sprake zijn van een 'littelenefect': armoede en sociale uitsluiting in iemands jeugd kunnen op de lange termijn doorwerken in de kansen op de arbeidsmarkt en meer in het algemeen in de

⁸¹ Portegijs, Wilj/Hermans, Bijzette/Laite, Vrooch (2006): Emancipatiemonitor 2006. Veranderingen in de levenssituatie en levensloop. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.

⁸² Bos, Jaspje/Hoogheemstra, Ema (2004): Het gezinsdal: verandering van koopkracht na het krijgen van kinderen, CBS, Bevolkingsstatistiek, 4e kwartaal 2004, Den Haag p. 61.

⁸³ Vrooman, Cok/Hof, Stella/Otten, Ferdys/Bos, Wim (2007): Armoedemonitor 2007, SCP, Den Haag, p. 136.

⁸⁴ Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008, 31339, nr. 10.

⁸⁵ Vrooman, Cok/Hof, Stella/Otten, Ferdys/Bos, Wim (2007): Armoedemonitor 2007, SCP, Den Haag, p. 137v.

manier waarop mensen zich als persoon en in hun sociale omgeving ontwikkelen. Armoede en sociale uitsluiting kunnen zo van generatie op generatie worden overgedragen.⁸⁴

⁸⁴ Vrooman, Cok/Hof, Stella/Otten, Ferdys/Bos, Wim (2007): Armoedemonitor 2007, SCP, Den Haag, p. 132.

3. Ruimte voor gezinnen

Een gezinsvriendelijk beleid draagt eraan bij dat kinderen van jongs af aan zelfvertrouwen, weerbaarheid en verantwoordelijkheidsgevoel meekrijgen. Om dit te kunnen realiseren hebben gezinnen voldoende tijd, middelen en vaardigheden nodig.⁶⁵

Uitgangspunt is de eigen kracht van het gezin. De overheid schept de randvoorwaarden. Waar gezinnen worden geconfronteerd met problemen heeft de overheid een ondersteunende of, als de veiligheid van kinderen in het geding is, beschermende taak. Ook werkgevers en de sociale omgeving spelen een belangrijke rol bij het functioneren van gezinnen. Een aantal bedrijven en gemeenten in Nederland is al begonnen met het voeren van gezinsvriendelijk beleid. Ook zijn er in België en Duitsland interessante voorbeelden van mogelijkheden voor gezinsvriendelijke bedrijven en gemeenten.

In dit hoofdstuk worden de beleidsmaatregelen van dit kabinet geschetst, langs drie lijnen:

1. Tijd voor het gezin (3.1).
2. Investeren in gezinnen (3.2).
3. Versterken van de opvoeding (3.3).

3.1. Tijd voor het gezin

Een belangrijke ontwikkeling van de laatste jaren is de toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen. Voor de huidige generatie jonge ouders is het vanzelfsprekend dat vrouwen de zorg voor kinderen combineren met betaalde arbeid. Met het gebruikelijker worden van betaalde arbeid is de maatschappelijke acceptatie gegroeid.

De beslissing om te werken is en blijft die van de ouders zelf. Gezien het bredere belang van de arbeidsparticipatie van vrouwen is het wel aan de overheid om, zover dat op haar terrein ligt, daarvoor de condities te scheppen en, waar daar op het terrein van andere partijen ligt, met name werkgevers en sociale partners, hen daartoe uit te nodigen en te stimuleren.

Voor de ouders zelf is een randvoorwaarde voor - verdere - arbeidsparticipatie dat de zorg voor kinderen waarborgd is. Met een mix van faciliteiten kunnen ouders goed worden ondersteund, zodat gezin en werk harmonieus kunnen worden gecombineerd. Kinderopvang, verlofregelingen en arbeidstijdarrangementen maken het mogelijk om een goede balans tussen werk en zorg voor de kinderen te vinden. Een goed ingericht gezinsbeleid zorgt ervoor dat in de combinatie van gezin en werk het één niet ten koste van het ander hoeft te gaan. Goed gezinsbeleid ondersteunt zowel de opvoeding en verzorging van kinderen, de betrokkenheid van vaders hierbij als de arbeidsparticipatie en ontplooiingsmogelijkheden van vrouwen.

Er zijn perioden in de individuele levensloop waarin de combinatie van gezin en werk onder druk kan komen te staan. Vooral in het eerste jaar is het vaak wennen, en is de zorgbehoefte groter dan in latere jaren. Tijd en aandacht zijn in deze levensfase

⁶⁵ Codiciteakkoord tussen de Tweede Kamerfracties van CDA, PvdA en ChristenUnie d.d. 7 februari 2007.

belangrijk. Daarom ondersteunen overheid en werkgevers moeders én vaders door middel van diverse verlofmaatregelen.

Huidige verlofregelingen

In Nederland zijn de wettelijk geregelde arrangementen opgenomen in de Wet arbeid en zorg. Da voor de combinatie van gezin en werk meest relevante verlofregelingen zijn:

Zwangerschaps- en bevallingsverlof

- De weken voor en na een geboorte worden moeders door zwangerschaps- en bevallingsverlof ondersteund. Het zwangerschaps- en bevallingsverlof bedraagt zestien weken. Vanaf zes weken voor de vermoedelijke bevallingsdatum kan verlof worden opgenomen. Verplicht is om minimaal vier weken voor de vermoedelijke bevallingsdatum verlof op te nemen. Sinds juni 2008 hebben ook zelfstandig werkende vrouwen recht op een zwangerschaps- en bevallingsuitkering.

Kraamverlof vaders

- Na de bevalling kan ook de partner twee dagen verlof opnemen. Voor de bevalling zelf en de aangeifte van de geboorte hoeft geen kraamverlof te worden opgenomen. Hiervoor kan een beroep op het zogenaemde 'ander kort verzuimverlof' worden gedaan, dat onder dezelfde regeling valt als het calamiteitenverlof. De twee dagen kraamverlof mogen hierop aansluiten.

Ouderschapsverlof

- Ouderschapsverlof kan worden opgenomen voor de zorg van kinderen jonger dan acht jaar. Per kind heeft een werknemer (na minstens een jaar bij dezelfde werkgever gewerkt te hebben) recht op dertien weken. Het verlof is niet overdraagbaar van de ene naar de andere partner, en kan flexibel worden opgenomen. Loondoorbetaling over deze periode is niet wettelijk geregeld, maar een verantwoordelijkheid van de sociale partners.

Adoptie- en pleegzorgverlof

- Bij adoptie of pleegzorg kunnen beide ouders vier weken adoptie- of pleegzorgverlof opnemen, zodat ze kunnen wennen aan de nieuwe gezinssituatie.

Kortdurend zorgverlof

- Werknemers hebben tot een maximum van tweemaal hun wettelijke arbeidsduur – dat wil zeggen tien dagen bij een volledige werkweek – recht op verlof in verband met de noodzakelijke verzorging van gezinsleden en overige familieleden in de eerste graad. Het verlof wordt tot 70 procent van het loon betaald, ten laste van de werkgever.

Overige regelingen gezin en werk

- De Staatssecretaris van SZW heeft eind juni 2008 een wetsvoorstel bij het parlement ingediend om alleenstaande ouders met een kind jonger dan vijf jaar die bijstand ontvangen op hun verzoek ontheffing te verlenen van de arbeidsplicht. Hiermee krijgen zij meer tijd om voor de opvoeding te zorgen. Dit kan maximaal voor zes jaar. Om de aansluiting met de arbeidsmarkt niet te verliezen, is er wel een plicht voor scholing, die aansluit bij de individuele omstandigheden.
- In het Coalitieakkoord is de afspraak opgenomen dat er een regeling komt die werken in deeltijd voor sollicitatieplichtige alleenstaande ouders financieel aantrekkelijk maakt. Op dit moment is er een experiment in voorbereiding. De beoogde startdatum van dit experiment is 1 januari 2009.

- Het kabinet stimuleert de arbeidsdeelname van beide ouders aan het arbeidsproces. Daarom wordt de inkomensafhankelijke aanvullende combinatiekorting (IACK) geïntroduceerd, en wordt vanaf 2009 de overdraagbaarheid van de algemene heffingskorting geleidelijk afgeschaft. Voor ouders met jonge kinderen wil het kabinet echter de keuze tussen arbeid, zorg of een combinatie van beiden meer aan de ouders overlaten. Daarom blijft de overdraagbaarheid van de algemene heffingskorting in tact voor gezinnen met kinderen tot en met vijf jaar.

De vraag is of het huidige systeem van verlofregelingen nog actueel is. De mogelijkheden om de combinatie van werk en gezin te vergemakkelijken – onder meer door aanpassingen van de verlofregelingen – worden nader verkend in een notitie over de modernisering van het wettelijke verlofstelsel, die binnenkort aan de Tweede Kamer wordt gestuurd.

Wijzigingen in het ouderschapsverlof

De betekenis van het ouderschapsverlof is dat werknemers tijd kunnen nemen voor de verzorging en opvoeding van hun kinderen, zonder dat zij hun arbeidstijd structureel hoeven aan te passen.

Het kabinet acht het belangrijk dat moeders én vaders actief betrokken zijn bij de opvoeding van hun kinderen. Het kabinet verlengt daarom vanaf 1 januari 2009 het ouderschapsverlof tot 26 weken. Een verruiming van deze verlofperiode kan eraan bijdragen dat ouders binnen hun reguliere werkkring over voldoende tijd voor de verzorging van de kinderen beschikken.

Daarnaast benutten niet alle ouders het ouderschapsverlof optimaal. Twee belangrijke redenen hiervoor zijn financiële drempels en de inflexibiliteit rondom de opname van het verlof. Om deze barrières voor de opname van ouderschapsverlof te beperken doet het kabinet een aantal voorstellen.

1. Ontkoppeling ouderschapsverlofkorting van levensloop
Allereerst stelt het kabinet voor om per 1 januari 2009 de voorwaarde van deelname aan de levensloopregeling om in aanmerking te komen voor de ouderschapsverlofkorting (50 procent van het minimumloon) te laten vervallen. Hierdoor wordt het voor ouders gemakkelijker om voor de ouderschapsverlofkorting in aanmerking te komen. Dit voorstel is opgenomen in het Belastingplan 2009, waarvan ook de verlenging van het ouderschapsverlof tot 26 weken onderdeel uitmaakt.

2. Flexibilisering van het ouderschapsverlof
In de hierboven genoemde notitie over de modernisering van het wettelijke verlofstelsel worden ook de mogelijkheden voor flexibilisering van het ouderschapsverlof verkend.

De Europese Commissie heeft overigens voorstellen gedaan om de huidige (Europese) regelgeving op het terrein van gezin en werk te wijzigen en heeft hiervoor de eerste voorbereidingen gedaan.

Flexibilisering van de arbeidstijden

Een andere mogelijkheid om de combinatie van gezin en werk te vergemakkelijken is een betere aansluiting tussen arbeidstijden en zorgverplichtingen. In zijn reactie op het advies van de Commissie Arbeidsparticipatie heeft het kabinet gezinsvriendelijk beleid ook als een aspect van sociale innovatie genoemd. Flexibele werktijden, plaats en tijdonafhankelijk werken (telewerken) en schooltijdbanen kunnen het voor vrouwen

aantrekkelijk maken (meer) te gaan werken, terwijl compactere werkweken de mogelijkheid bieden om tijd vrij te maken voor zorgtaken, wat in het bijzonder voor voltijds werkende mannen van belang kan zijn.

Kinderopvang in een sluitend dagarrangement

Het is van belang dat mannen en vrouwen die gezin en werk willen combineren daarvoor in de gelegenheid worden gesteld. Voor ouders met kinderen maakt een sluitend dagarrangement het gemakkelijker om met een gerust hart een baan te hebben tijdens de schooltijden van hun kinderen. Dit is een belangrijke voorwaarde voor een hogere arbeidsparticipatie van vrouwen en mannen.

Goede dagarrangementen kunnen ook van belang zijn voor de keuze voor kinderen op jongere leeftijd. In de afgelopen jaren zijn al belangrijke stappen gezet om te komen tot een sluitend dagarrangement. Dit betreft onder meer de uitvoering van de motie van Van Aartsen/Bos. Sinds ruim een jaar hebben basisscholen de nieuwe taak om op verzoek van ouders te zorgen voor de aansluiting met de buitenschoolse opvang, waardoor onderwijs, opvang sport en cultuur bij elkaar worden gebracht. Een dergelijk samenhangend aanbod biedt kinderen een mogelijkheid om talenten te ontplooiën, sociale vaardigheden op te doen en plezier te hebben. Een stimulerende kinderopvang, brede school of verlengde schooldag biedt hiervoor de mogelijkheden. Het aantal brede scholen wordt uitgebreid. Er zijn steeds meer scholen die samen met gemeenten en opvangorganisaties werken aan aantrekkelijke dagarrangementen en continuïteitsaanbod.

Het kabinet investeert tot 2011 € 2,65 miljard extra in de kinderopvang, omdat het gebruik van de kinderopvang sterk is toegenomen. Om kinderopvang voor de langere termijn toegankelijk en betaalbaar te houden wordt er ook van ouders een (beperkt) hogere bijdrage verwacht. Gezinnen met een laag inkomen gaan gemiddeld vijf euro per maand extra bijdragen en gezinnen met een modaal inkomen vijftien euro en gezinnen met een jaarinkomen vanaf 90.000 euro gaan zo'n 65 euro extra.

Tevens wordt op dit moment gewerkt aan de uitwerking van de kabinetsplannen ten aanzien van gastouderopvang zoals gemeld aan de Tweede Kamer in de brief van 20 juni 2008 (Tweede Kamer 2007-2008, 31322 VIII, nr. 25).

Tot slot heeft het kabinet besloten de regeling kinderopvang naar structuur en grondslag spoedig, zo mogelijk nog deze kabinetsperiode, te herzien, teneinde arbeidsparticipatie effectiever en efficiënter te bevorderen. Randvoorwaarden hierbij zijn:

- De kinderopvang is betaalbaar en toegankelijk voor iedereen die arbeid en zorg combineert.
- Er is keuzevrijheid voor ouders.
- De kinderopvang is een veilige en stimulerende omgeving voor kinderen.
- Misbruik en oneigenlijk gebruik van het stelsel wordt tegengegaan.

Gezinsvriendelijke werkgevers

Hoewel iedereen een besid heeft bij gezinsvriendelijke werkgevers, zijn er in Nederland nog maar weinig werkgevers die een specifiek gezinsvriendelijk beleid voeren. Dat terwijl in andere landen blijkt dat het voeren van specifiek gezinsvriendelijk beleid aantrekkelijk kan zijn voor de werkgevers. Zeker met het oog op de komende tekorten op de arbeidsmarkt.

De oorzaak is waarschijnlijk dat werkgevers het ouderschap als privé-aangelegenheid beschouwen. Bovendien zijn werkgevers niet (altijd) overtuigd van het belang van gezinsvriendelijk beleid of beschikken zij over onvoldoende kennis over bestaande mogelijkheden. Aan de andere kant durven medewerkers vaak niet duidelijk te maken wat zij nodig hebben, uit angst voor verlies van hun carrièreperspectief. De uitdaging is om met elkaar (overheid, werkgevers en werknemers) te kijken hoe mogelijkheden gecreëerd kunnen worden om werknemers een goede balans te laten vinden tussen werk en zorg.

Het Kabinet heeft in reactie op het rapport van de Commissie Bakker aangegeven dat sociale partners en de overheid ter verbetering van de arbeidsmarktpositie in zullen zetten op gezinsvriendelijk beleid van organisaties en toegezegd sociale partners op te roepen meer zeggenschap over arbeidstijden te organiseren. Door het voeren van gezinsvriendelijk beleid kunnen bedrijven makkelijker nieuw personeel aantrekken en het huidige personeel behouden. Ouders worden in staat gesteld om makkelijker vorm te geven aan de combinatie van gezin en werk voor de kinderen. Voorbeelden van gezinsvriendelijk beleid zijn flexibele werktijden, de mogelijkheid tot deeltijdwerk voor werknemers op alle niveaus, flexibele roosters, thuiswerkplekken, werktijden die de combinatie van gezin en werk mogelijk maken, schooltijdbanen etc. Ook een levensfasebewust personeelsbeleid kan belangrijke voorwaarden scheppen voor door groei op latere leeftijd na het spitsuur van het leven.

Daarom laat het kabinet een kosten- batenanalyse uitvoeren van de effecten van tijd- en plaatsafhankelijk werken. Flexibele werktijden en telewerken maken het mogelijk zorg- en arbeidstaken beter te combineren. De rijkssoeverheid bevordert, in haar rol van voorbeeldwerkgever, de invoering. Er geldt een raamregeling telewerken die door departementen verder ingevuld kan worden.

Begin 2009 organiseert de minister van Jeugd en Gezin in samenwerking met de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap een conferentie over de mogelijkheden voor meer gezinsvriendelijk beleid binnen organisaties.

3.2. Investeren in gezinnen

Armoede heeft in veel gevallen een negatieve werking op de manier waarop gezinsleden met elkaar omgaan en op de ontwikkeling van kinderen. Armoede kan participatie belemmeren, waardoor het risico op sociaal isolement toeneemt. Gezinnen moeten financieel in staat zijn hun belangrijke maatschappelijke taken te vervullen. Het kabinet ondersteunt hen daarbij met een veelheid van maatregelen.

De overheid ondersteunt de ouders in de dekking van de kosten van kinderen, met bijvoorbeeld de kinderbijslag, gratis schoolboeken, de combinatiekortingen, alleenstaande ouderkortingen, de hogere bijstandsuitkering voor alleenstaande ouders en de Wet tegemoetkoming onderwijsbijdrage en studiekosten.

Kindgebonden budget

Naast de kinderbijslag die bedoeld is voor alle gezinnen, is er sinds 2008 ook financiële ondersteuning speciaal voor de lage- en middeninkomens. Dit kindgebonden budget zal de komende jaren verder wordt uitgebreid. In 2008 geeft het kabinet een bedrag per

gezin, ongeacht het aantal kinderen van maximaal € 994. Vanaf een modaal gezinsinkomen wordt dit bedrag afgebouwd. Vanaf een gezinsinkomen van circa € 45.000 is er geen recht meer op een toelage.

In 2009 worden de bedragen van het kindgebonden budget verhoogd voor gezinnen met meer dan één kind. Hoe meer kinderen een gezin telt, des te hoger het totale bedrag. Ook dit budget is inkomensafhankelijk. Vanaf een gezinsinkomen van € 29.413 wordt het bedrag geleidelijk verlaagd. De grens ligt bij een gezinsinkomen van € 54.500 en vier kinderen.

Vanaf 2010 wordt het kindgebonden budget uitgebreid met een tegemoetkoming voor schoolkosten voor kinderen vanaf twaalf jaar. Er bestond al een vergelijkbare regeling van het ministerie van Onderwijs, de Wet tegemoetkoming onderwijsbijdragen en schoolkosten (WIOS). Voordeel van opname van de regeling in het kindgebonden budget is dat ouders de vergoeding niet meer apart hoeven aan te vragen. De Belastingdienst keert de vergoeding iedere maand in één keer uit. Het bedrag is afhankelijk van het inkomen, het aantal kinderen en de leeftijd van de kinderen.

Het kindgebonden budget⁶⁶ is in de plaats gekomen van de kinderkorting, die alle gezinnen met lage (midden) inkomens een extra heffingskorting gaf. Probleem was dat er gezinnen waren die zo weinig belasting betaalden dat zij de korting niet helemaal te gelde konden maken. Het deed zich vooral voor bij alleenstaande ouders met een laag inkomen uit werk. Het probleem is opgelost door de korting om te zetten in een toeslag, die de Belastingdienst uitkeert. Het verschil tussen een bijstandsuitkering en werken op minimumloonniveau is voor gezinnen hierdoor ver groot.

Het recht op kinderbijslag blijft gewoon bestaan. De kinderbijslag is niet afhankelijk van het inkomen van de ouders maar van de leeftijd van het kind. De achtergrond hiervan is dat oudere kinderen duurer zijn dan jongere. De kinderbijslag varieert van €190,19 per kwartaal voor kinderen onder de zes jaar tot € 271,70 voor kinderen van twaalf tot en met zeventien.

Voorbeeld⁶⁷

Het gezin Jansen heeft drie kinderen: twee dochters van 4 en 10 jaar, en een zoon van 12 jaar. De vader verdient € 25.000 per jaar en de moeder € 10.000.

Voor dat het kindgebonden budget bestond, kreeg het gezin voor de drie kinderen aan kinderbijslag € 2608 per jaar. Daarnaast hadden zij een fiscale kinderkorting van € 673. Voor de zoon in het voortgezet onderwijs kregen zij geen vergoeding van het Ministerie van Onderwijs omdat hun inkomen daarvoor te hoog is. Het totaal aan kinderregeringen was € 3281.

In 2009 blijft het bedrag aan kinderbijslag gelijk. Het kindgebonden budget bedraagt € 1116. In totaal is dit € 3724.

In 2010 gaat het kindgebonden budget omhoog naar € 1439 per jaar. Dit komt vooral doordat de vergoeding voor onderwijskosten dan gemeenteraad is in het kindgebonden budget. Tervrij deze ouders eerst geen vergoeding voor onderwijskosten kregen, krijgen zij die nu via het kindgebonden budget wel.

⁶⁶ In 2008 heeft het kindgebonden budget nog kindertoeslag, er in dit rekenvoorbeeld hanteren we het prijsniveau van 2008, en blijven de kinderen even oud.

in 2010 gaat het kindgebonden budget voor dit gezin door een stijging van de nominale bedragen omhoog naar € 1814.

Het bedrag dat dit gezin per jaar krijgt aan kinderregeringen stijgt dus door het kindgebonden budget van € 3281 in 2007 naar € 4422 in 2011.

Voorkomen van sociale uitsluiting

Zoals de Staatssecretaris van SZW aangeeft in zijn brief van 10 december 2007⁸⁶ streeft het kabinet ernaar om het aantal kinderen dat maatschappelijk niet meedoet om redenen van armoede in deze kabinetsperiode met de helft te verminderen. In 2008 en 2009 ontvangen de gemeenten 40 miljoen om sociale uitsluiting van kinderen te voorkomen. Met een groot aantal gemeenten zijn convenanten gesloten over de aanbesteding van de toegekende budgetten. Daarnaast is bij voorjaarsnota via het amendement Tang/Spekman nog 50 mln. extra voor armoedebestrijding beschikbaar gesteld. De middelen zijn bedoeld om huishoudens met een laag inkomen eenmalig met €50 miljoen extra te ondersteunen⁸⁷.

Zoals aangekondigd in 'Kunst van leven' zullen musea vrij toegankelijk worden voor kinderen tot en met twaalf jaar. Deze maatregel zal naar verwachting de cultuurparticipatie verhogen, ook van gezinnen. Vanaf 2009 is er jaarlijks 5,4 miljoen euro hiervoor beschikbaar. De maatregel zal ingaan na de zomer van 2009.

Op dit moment is er geen volledig en actueel beeld van de omvang en achtergronden van armoede en sociale uitsluiting bij kinderen. Ook bestaat er geen duidelijk beeld over de lange termijn effecten van armoede bij kinderen. Het SCP zal dit door een uitgebreid onderzoekstrajet nader in kaart brengen. De eerste resultaten zullen naar verwachting in 2009 ter beschikking komen.

Studeren en gezinsvorming

Kinderen en studeren gaan moeilijk samen. Kiezen studenten voor het ouderschap, dan wordt dat over het algemeen gezien als een beslissing, waaraan de omgeving (c.q. de instelling) zich maar beperkt hoeft aan te passen, c.q. kan aanpassen. Studerende moeders voelen zich vaak niet begrepen en hebben moeite om zorg en studie te combineren. Om hier verandering in te brengen is een cultuuromslag nodig, waaraan rolmodellen, good practices en voorlichting aan begeleiders en studenten kunnen bijdragen. De Stichting Steunpunt Studerende Moeders is een goed voorbeeld. Daarom heeft deze stichting een eenmalige impuls van het Ministerie van OCW gekregen om de voorlichting goed op de rails te krijgen.

Bovenop de studiefinanciering zijn er financiële regelingen voor studerende ouders die volgens dezelfde voorwaarden worden uitgekeerd. Hiernaast komen studerende ouders in aanmerking voor huurtoeslag, kinderopvangtoeslag en kinderbijstap. Zwangerschaps- en bevallingsverlof worden niet verdisconteerd in de studiefinanciering. Ter financiële ondersteuning kan men in het hoger onderwijs wel aanspraak maken op het 'profielingsfonds' van een instelling. De instelling beslist over het aantal weken dat

⁸⁶ Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008, 24525 en 31200, nr. 121.
⁸⁷ Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008, 3147XV, nr. 10.

financiële steun wordt uitgekeerd. Het is belangrijk dat de doelgroepen weten welke regelingen er zijn. Daarom hebben het Ministerie van OCW en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) afgesproken dat de VNG de gemeenten zal informeren, zodat jongeren met kinderen die willen studeren over de juiste informatie beschikken.

3.3. Versterken van de opvoeding

De meeste gezinnen functioneren binnen een bredere sociaal netwerk, waarin ouders de opvoeding bespreken met partners, familie en vrienden. Dit sociale netwerk heeft een belangrijke ondersteunende functie bij de opvoeding van kinderen, zowel voor de ouders als voor de kinderen. Een deel van de gezinnen kan echter niet terugvallen op een sociaal netwerk, waardoor ouders er alleen voor komen te staan. Het kabinet is van mening dat ouders in de eerste plaats zelf verantwoordelijk zijn voor de opvoeding, maar er niet alleen voor mogen staan.

3.3.1. Opvoeding in maatschappelijke context

Alle ouders zijn gebaat bij een sociale omgeving, die hen steunt bij de opvoeding. De RMO geeft aan in zijn briefadvies 'Versterken van de village'⁸⁸, dat het niet meer vanzelfsprekend is dat ouders die opvoedingssupport in eigen kring vinden. Dit kan zijn binnen de eigen familiebanden of binnen bredere sociale omgeving. Tegelijk kan de sociale omgeving, door de RMO 'village' genoemd, hele belangrijke functies vervullen. Het kan een oogje in het zeil houden op momenten dat kinderen buiten ouderlijk zicht zijn, bijvoorbeeld als ze buiten spelen. Of kinderen tot steun zijn op momenten dat het met de ouderlijke opvoeding niet helemaal botert. Het kan gaan om praktische zaken als het opvangen van kinderen of om het uitwisselen van kennis, maar ook om het met elkaar in gesprek gaan over wat goed is en wat niet, over wat mag en wat niet. In lijn met het pre-advies van de RMO zal de overheid de volgende voorwaarden scheppen om de sociale opvoedingsomgeving van gezinnen te versterken.

Opvoedingsadvies, -informatie en -ontmoeting, in de buurt.....

Er zijn verschillende voorzieningen, die een belangrijke rol kunnen spelen bij het creëren van een sociale omgeving, die ouders steunt bij de opvoeding. In de beleidsbrief van 16 november 2007⁸⁹ is uiteengezet hoe het kabinet de regierol van de gemeenten in de lokale jeugdketen en de wettelijke verankering van de Centra voor Jeugd en Gezin ziet. Voorop staat dat het aanbod aansluit bij de behoeftes van ouders en kinderen en er gewerkt wordt vanuit één gedeelde visie. Gemeenten krijgen veel ruimte om het centrum vorm te geven in overeenstemming met de lokale situatie. Behalve het geven van individuele informatie en adviezen over opvoeding kan het Centrum voor Jeugd en Gezin ook een podium bieden voor groepsbijeenkomsten over opvoedingsvragen. Dit is veelal een laagdrempeliger vorm van informatie verschaffen en het biedt tevens gelegenheid voor ontmoeting tussen ouders. Bovendien sluit het goed aan bij de behoeftes van ouders. Uit onderzoek blijkt dat ouders het prettig te vinden om ervaringen uit te wisselen met andere ouders, bijvoorbeeld via internetfora of praatgroepen in de buurt⁹².

⁸⁸ Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2008): Versterken van de Village, RMO, Den Haag.
⁸⁹ Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008, 31001, nr. 36.

⁹² E-Quality (2008a): Opvoeding en opvoedingsondersteuning, gezinnen Van de toekomst, E-Quality/SCP, Den Haag.

Een andere kansrijke voorziening vormen de brede scholen. Zij bieden maatwerk; iedere brede school heeft weer andere doelstellingen en andere partners. Het activeren van ouders is een vaak gehoord doel. Ongeveer 30 procent van de gemeenten met brede scholen geeft aan dat verbreding van de school de betrokkenheid van de ouders bij de ontwikkeling van hun kind vergroot. Ongeveer de helft verwacht nog meer resultaat te boeken.

Sommige brede scholen stellen zich op als 'spil in de wijk', als ontmoetingspunt. Concreet voorbeelden zijn: bijeenkomsten of workshops georganiseerd binnen de school of bewoners van het bejaardenhuis tegenover de school die komen voorlezen. Aan de andere kant kunnen de leerlingen ook helpen om de buurt netjes te houden. Een dergelijke verbreding van de school kan leiden tot een verhoging van de sociale cohesie in de wijk. Gemeenten streven naar uitbreiding van het aantal brede scholen tot 1200 in 2010.

Bij het inrichten van een omgeving, die gezinnen steunt in de opvoeding kan meer dan tot nu toe gebruik worden gemaakt van vrijwilligers. Tijdens de gezinsconferentie op 15 mei 2008 werd geconcludeerd dat ouders en het sociaal netwerk meer ruimte nodig hebben om zelf verantwoordelijkheid te nemen. Mensen willen zich wel degelijk inzetten, maar weten soms niet hoe. Overheid en professionals moeten een ondersteunende rol vervullen, 'een dwarsje in de rug geven' als dat nodig is.⁸³

Nederlanders zetten zich meer dan ooit vrijwillig in voor hun naasten en de maatschappij.⁸⁴ We hebben ongeveer 4,5 miljoen vrijwilligers en ruim 1 miljoen mantelzorgers; mensen die zich actief en vaak intensief en gedurende langere tijd inzetten voor hun naasten.⁸⁵ In Europees verband staat Nederland al jarenlang aan de top.⁸⁶ Voorbeelden zijn de (Marokkaans Nederlandse) Buurtvaders, of het Gilde, van waaruit volwassen vrijwilligers jongeren begeleiden in de overgang van de basisschool naar het voortgezet onderwijs. Een ander voorbeeld is het programma Duizend-en-een-Kracht. Via informele taalomroeffingen, inburgeringsactiviteiten en lokale migrantennetwerken worden vrouwen gewonnen voor het vrijwilligerswerk. Daarna kunnen ze doorstromen naar de arbeidsmarkt. Inmiddels doen ca. 25 gemeenten hieraan mee.

... binnen familieverband...

De RVZ⁸⁷ wijst op het belang van het familiale netwerk van gezinnen. Ouders en volwassen kinderen zorgen voor elkaar. Dat kan in sociaal en emotioneel opzicht, maar ook in financiële en praktische zin. Dit geldt ook als volwassen kinderen zelf weer kinderen hebben, zo komen oma's en opa's in de Nederlandse samenleving op de eerste plaats als het gaat om kinderopvang.

⁸³ Gezinsconferentie 2008: De Kracht van het gezin, 15 mei 2008.

⁸⁴ Trendbox in opdracht van SIB, augustus 2007.

⁸⁵ Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (2007): Beleidsbrief mantelzorg en vrijwilligerswerk: Voor elkaar, www.mnw.vws.nl, geraadpleegd op 6 oktober 2008.

⁸⁶ Sociaal en Cultureel Planbureau (2007): Toekomstverkenning vrijwillige inzet 2015, Den Haag, p. 33. Ook is in februari van dit jaar - in opdracht van de Europese Commissie - een speciale Eurobarometer verschenen onder de titel 'European Social Reality'. In dit rapport staat Nederland op een tweede plaats in de EU (na Oostenrijk) als het gaat om vrijwilligerswerk.

⁸⁷ Raad voor Volksgezondheid & Zorg (2008): Zorg in familieverband, advies over zorgrelaties tussen generaties, Den Haag.

.....en digitaal

Ouders hebben ook aangegeven graag gebruik te maken van digitale informatie.⁸⁸ Veel ouders kunnen goed hun weg vinden op internet om opvoedingsinformatie te vinden. Een aantal opvoedingsites biedt ook interactieve mogelijkheden: er kunnen vragen worden gesteld aan deskundigen, er worden debatten gevoerd over bepaalde thema's.

Het gaat ook om voorlichting over de keuze voor ouderschap

Ouders bepalen zelf wanneer zij een gezin willen stichten en hoeveel kinderen zij willen. Wel moeten (toekomstige) ouders vooraf goed weten wat de consequenties van vroeger of later ouderschap. De Raad voor de Volksgezondheid en Zorg en de Gezondheidsraad hebben in 2007 rapporten uitgebracht over de medische en maatschappelijke aspecten over het uitstel van ouderschap.

Beide raden constateren dat de risico's onvoldoende bekend zijn en dat vooral vrouwen tegenstrijdige boodschappen krijgen: zorgen voor een goede opleiding, meer gaan werken en later kinderen krijgen. Het kabinet onderschrijft de lijn van beide raden waarin besloten ligt dat de overheid zich niet moet bemoeien met keuzes van burgers over reproductie en gezinsplanning. Wel vindt het kabinet het van belang dat belemmeringen zoveel mogelijk worden weggenomen, bijvoorbeeld door verbetering van informatie over de medische risico's van laat ouderschap. De kennis over de medische gevolgen van het uitstel van ouderschap bij jonge vrouwen en mannen en bij de hulpverleners blijkt niet of fragmentarisch aanwezig. Het is van belang dat deze kennis beter wordt verspreid zodat jonge mensen deze kennis kunnen betrekken bij hun keuze over wanneer zij kinderen willen krijgen.

In overleg met veldpartijen zal een brochure en mogelijke aanvullende interventies worden ontwikkeld.

Opvoeden tussen twee culturen vraagt om maatwerk

Opvoeden tussen twee culturen is een lastige opgave. Als de eigen opvoedstijl sterk afwijkt van 'de algemene' opvoedstijl, dan kan er een kloof ontstaan tussen kinderen en ouders. Als ouders de grip op of het contact met hun kind verliezen, dan is de kans aanwezig dat ze kiezen voor de straatcultuur - met alle risico's van ontsporing van dien. In de brief 'Diversiteit in het Jeugdbeleid' die in juli 2008 naar de Tweede Kamer is verstuurd, zijn maatregelen opgenomen waarmee migrantenkinderen en hun ouders eerder en beter door jeugdprofessionals bereikt kunnen worden. Ook hierbij is vanuit de professionals in de praktijk aangegeven dat het creëren van ontmoeting tussen (migranten)ouders onderling en het benutten van de vrijwilligers uit het eigen netwerk of uit de eigen cultuur kansrijk is. Daarmee kunnen ontwikkelingskansen worden bevorderd en opvoed- en andere problemen van deze kinderen eerder worden gesignaleerd en aangepakt. Achter de merkbare problemen zitten zowel bij jongens als meisjes vaak problemen van psychische aard, zoals depressies en angststoornissen. Uit de ondervervetgenwoordiging van migrantenjongeren in de jeugd-GGZ blijkt dat deze vaak niet of te laat worden gesignaleerd. Zowel bij het steunen van ouders met advies voor opvoeding en een goede ontwikkeling van hun kind, in de signalering als in de jeugdhulpverlening is daarom maatwerk, gericht op het onderkennen en overbruggen van de culturele verschillen, noodzakelijk. Dit gebeurt onder andere door het opzetten

⁸⁸ E-Quality (2008b). Opvoeding en opvoedingsondersteuning. Gezinnen van de toekomst, E-Quality/SCP, Den Haag.

van regionale academische werkplaatsen en door diversiteit mee te nemen in de opleidingen van jeugdprofessionals.⁹⁹

Het opvoeddebat

De oproep van de RMO om op buurtniveau met elkaar in debat te gaan over wat mag en niet mag in de opvoeding sluit aan bij de motie Sterk, die vraagt om de organisatie van een nationaal opvoeddebat: "Er bestaat verlegenheid bij de verschillende opvoedmilieus; (groot)ouders, scholen, sport- en buurtverenigingen, om elkaar aan te spreken op hun verantwoordelijkheden en rol als opvoeder". Over het thema opvoeding worden in het hele land al verschillende initiatieven genomen. De bekendste voorbeelden zijn het opvoeddebat in Rotterdam, het opvoedcanon in Den Haag en het Triple-P programma in Amsterdam.

Het kabinet wil het opvoeddebat op lokaal niveau met ouders, (brede) scholen, sport- en buurtverenigingen stimuleren. Tijdens een startconferentie zullen voorbeelden gepresenteerd worden van initiatieven op stedelijk, gemeentelijk en buurtniveau. Gemeenten kunnen deze voorbeelden gebruiken bij de invulling van hun lokale debatten. De belangrijkste conclusies worden gebundeld en besproken tijdens een afsluitende conferentie, eind 2010.

Gezinsvriendelijke inrichting van steden en gemeenten

Gemeenten zijn verantwoordelijk voor een kindvriendelijke inrichting van de openbare ruimte. Het Rijk biedt ondersteuning met verschillende programma's, zoals het actieplan milieu en gezondheid, groen in de stad, etc. De RMO pleit in het eerder genoemde briefadvies voor een groter bewustzijn van gemeenten van de effecten van hun beslissingen over de inrichting van de wijk op de ontmoetingskansen tussen mensen. Het gaat dan bijvoorbeeld om beslissingen over de locatie van sportvelden, over de schaal van en de soort voorzieningen 'Eén politiebureau / ziekenhuis / bibliotheek / huisartsenpost/ school of liever een paar kleinere?'. En: 'Uitsluitend investeren in politietoezicht of ook in speeltuinen, buurthuizen en activiteiten?'¹⁰⁰

In de wijk aanpak is de gezins- of kindvriendelijke inrichting één van de onderdelen waar de plannen op beoordeeld worden. Veel gemeenten doen dat door speel(tuin)voorzieningen aan te leggen, sport in de wijk te bevorderen en het aanbod van buitenschoolse activiteiten uit te breiden. Inmiddels zetten ook vele maatschappelijke partners er hun schouders onder, zoals de NUSO (landelijke vereniging speeltuinen), Jantje Beton, Fietsersbond, Johan Cruyff Foundation en de Richard Krajicek Foundation.

Naast de kindvriendelijke inrichting van de leefomgeving is ook de fysieke inrichting voor starters en gezinnen belangrijk. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan gezinsvriendelijke en betaalbare woningbouw. Het voornemen van de minister voor Wonen, Wijken en Integratie om in een nieuw bouwbesluit te laten vastleggen dat nieuwboufwilts moeten worden opgeleverd met berging en buitenruimte, is een voorbeeld van een gezinsvriendelijke maatregel.

Hetzelfde geldt voor de Fleximeter, een instrument dat het ministerie van OCW samen met gemeenten heeft ontwikkeld om de flexibiliteit van de dienstverlening (o.a. gezondheidszorg, vervoer, kinderopvang) in beeld te brengen, in een 'van 9 tot 5

⁹⁹ Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008, 31001, nr. 52.

¹⁰⁰ Raad voor maatschappelijke ontwikkeling (2008): Versterken van de village, RMO, Den Haag.

cultuur' leidt de combinatie van gezin en werk tot tijdsdruk. Een grotere flexibiliteit, bv wat openingstijden betreft, maakt het voor gezinnen makkelijker om zaken te regelen.

Daarnaast is er een instrument ontwikkeld dat de vraagkant in beeld brengt.

Beide instrumenten worden naar verwachting ondergebracht bij de benchmark Publickzaken van het SGBO, die toegankelijk is voor alle gemeenten.

Inmiddels heeft de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap bestuurlijke afspraken gemaakt met twee provincies en twaalf gemeenten over tijdsbeleid. In de Emancipatienota is aangekondigd dat deze groep wordt uitgebreid tot 25. Met deze aanpak worden ook de belemmeringen die gemeenten op rijksniveau ervaren m.b.t. tijdsbeleid in beeld gebracht. Hiertoe is het 'loket 7-7' als meldpunt ingesteld.

Zowel bij de overheid als in het veld zijn er vele initiatieven gericht op verbetering van de kind- en gezinsvriendelijkheid van de buurt. Echte verandering kan worden bereikt door te zorgen voor een integrale aanpak. Rotterdam loopt hierbij voorop. Het is wenselijk om deze integrale aanpak zowel op rijksniveau als in het veld te stimuleren. In de nota Jeugdcultuur die nog voor eind 2008 aan de Tweede Kamer wordt aangeboden, wordt eveneens het belang van een kindvriendelijke leefomgeving benadrukt. Als follow-up van de gezinsnota en de nota Jeugdcultuur zal er een traject starten om met gemeenten en maatschappelijke organisaties tot verdere initiatieven te komen om de gezins- en kindvriendelijkheid van gemeenten te versterken.

Illustratie: Gezinsvriendelijke wijken in Rotterdam

De Nederlandse Gezinsraad heeft in opdracht van de gemeente Rotterdam onderzoek gedaan naar de gezinsvriendelijkheid van Rotterdam. Gezinsvriendelijkheid begint in de ogen van ouders bij veiligheid, activiteiten, vrijetijdsbesteding en veilige speelplekken voor kinderen en jongeren en goede contacten met buurtbewoners. Onder veiligheid valt niet alleen weinig criminaliteit, maar ook verkeersveiligheid. Andere factoren die de gezinsvriendelijkheid bepalen zijn omgevingsfactoren, zoals de aanwezigheid van groen, brede stoepen, verlichting, de vervoersmogelijkheden en de aanwezigheid van voorzieningen zoals winkels, brede school, basisschool, kinderdagverblijf, middelbare school, gezondheidscentrum, sport, werkgelegenheid en uitgaansgelegenheden. Rotterdam heeft op basis van de door Nederlandse Gezinsraad (NGR) uitgevoerde verkenning een stadsbrede visie ontwikkeld. Uitgangspunt hiervan is dat een gezins- en kindvriendelijke stad vraagt om een integrale aanpak: het hoort een vanzelfsprekend onderdeel te zijn van alle leefdoelstellingen ruimtelijke planning, mobiliteit, veiligheid, gezondheid, milieu, sport, ontspanning, onderwijs). De achterliggende visie is dat niemand wil wonen in een stad zonder kinderen, en dat de stad ook in tijden van vergrijzing aantrekkelijk moet zijn voor gezinnen.

3.3.2. Kind en scheiding

Een scheiding kent maar zelden winnaars

Jaarlijks zijn zo'n 60.000 kinderen betrokken bij een scheiding. Het gaat daarbij om de situatie van echtscheiding van ouders, maar ook van ontbinding van het geregistreerd partnerschap en het uiteengaan van ongehuwd samenwonende ouders. Hoewel er ook situaties zijn waarin een scheiding uiteindelijk beter is, is onmiskenbaar dat scheiding voor alle betrokkenen een emotionele gebeurtenis is, zoals in paragraaf 2.1.3 is

aangegeven, kampt circa 30 procent van de kinderen van gescheiden ouders met problemen.

De verantwoordelijkheid die de ouders hebben voor de verzorging en opvoeding van hun kind eindigt niet bij een scheiding. De laatste jaren hebben daarom een verschuiving te zien gegeven in de wetgeving rond echtscheiding: waar het accent eerst lag op zo eenvoudig mogelijke echtscheidingsprocedures, is de nadruk verschoven naar meer zorgvuldigheid met name in situaties waarbij kinderen betrokken zijn. Het wetsvoorstel Voortgezet ouderschap en zorgvuldige scheiding¹⁰⁷ laat dit zien. Het kabinet wil op dit spoor nu verdere stappen zetten, waarbij ook wordt bezien hoe ouders kunnen worden ondersteund die een scheiding willen voorkomen.

Investeren in relatie- en opvoedvaardigheden

Een goede en liefdevolle relatie tussen ouders biedt kinderen veiligheid en geborgenheid. Wanneer er spanning in een relatie optreden, heeft dit onvermiddelijk zijn weerslag op het kind. Ouders doen er daarom goed aan in het belang van hun kind (maar ook van elkaar en zichzelf) te investeren in hun relatie, zodat het niet op scheiding aan hoeft te komen. Onderzoek heeft aangetoond dat met name langdurige en heftige conflicten, zowel tijdens de relatie als na de scheiding, de belangrijkste oorzaak van problemen van kinderen zijn.

Het kabinet wil daarom ouders die willen investeren in hun 'relatievaardigheden' hiertoe mogelijkheden bieden teneinde het vermogen om met conflicten om te gaan te versterken en de kwaliteit van de opvoeding te verbeteren. Ook wanneer een scheiding onvermijdelijk is, helpt het te investeren in het vermogen van beide ouders om afspraken over de situatie van de kinderen te maken en stabiliteit in de situatie na de scheiding te brengen.

In Nederland bestaan er veel interventies voor opvoedondersteuning. Op het gebied van voorlichting aan brede groepen (jonge) ouders, specifiek gericht op het bevorderen van conflicttherapie en onderlinge communicatie tussen ouders, is nog weinig beschikbaar. In het buitenland bestaan enkele cursussen op dit terrein. Zo bestaat in Noorwegen het programma 'Godt Samliv', dat er op is gericht stellen die met een kind hebben gekregen te ondersteunen door het geven van voorlichting en mogelijkheden tot uitwisseling van ervaringen. Het omgaan met tegenstellingen in een relatie maakt hier onderdeel van uit. En in de Verenigde Staten bestaan er programma's onder de noemer 'Healthy Marriage', waar partners worden ondersteund in het vitaal houden van de relatie. Bezien wordt of dergelijke programma's of cursussen ook in de Nederlandse context bruikbaar zijn dan wel daarop kunnen worden toegesneden, zodat gemeenten het desgewenst kunnen inzetten bijvoorbeeld door verwijzing via de Centra voor Jeugd en Gezin.

Belang van kind meer centraal tijdens en na scheiding

Begin 2009 komt er aangepast voorlichtingsmateriaal (bij de inwerkingtreding van de wijzigingswet inzake het ouderschapsplan; Kamerstukken 30145), gericht op ouders en hun omgeving. Belangrijk nieuw element is het bewustmaken van ouders van de aspecten die bij een scheiding komen kijken en met name van hetgeen in het belang van het kind is bij scheiding. Dan gaat het bijvoorbeeld om wat een scheiding doet met een kind, wat de risico's zijn en hoe die te bestrijden zijn, voor, tijdens en na een

¹⁰⁷ Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008, 30145.

scheiding. Het doel hiervan is onder meer het bevorderen dat ouders de belangen van het kind meer centraal stellen in het hele proces rondom scheiding.

De betrokken beroepsorganisaties van advocaten en mediators wordt gevraagd hun leden te stimuleren om in contacten met de ouders het belang van de kinderen nadrukkelijk meer op de voorgrond te stellen en deze leden te wijzen op de mogelijkheden te verwijzen naar ondersteuningsmogelijkheden en hulpverlening. De betreffende beroepsorganisaties kunnen dit zelf stimuleren door hun aanbod voor permanente educatie aan te passen.

Relevant in dit verband zijn ook de beleidsvarianten die de Staatssecretaris van Justitie thans ontwikkelt om te komen tot een doelmatige en bevredigende scheidingsafwikkeling. Deze plannen komen voort uit het Programma Duurzame en Toegankelijke Rechtsbijstand¹⁰⁸. Interessant is dat bij de Rechtspraak een experiment start met een regierechter voor scheidingszaken. Een ervaren familierechter zal met partijen en hun advocaten het (te verwachten) proces van scheiden doornemen en aan de hand daarvan tot een risicoanalyse komen. Uit deze analyse zal volgen welke conflicten of geschilpunten bijzondere aandacht verdienen en welke afdoeningsvorm zich het meest lijkt te lenen om tot een voor partijen (en hun kinderen) best werkende en aanvaardbare eindoplossing te komen. Deze aanpak biedt de mogelijkheid om een geschil al dan niet met behulp van een mediator alsnog samen tot een goed scheidingsconvenant c.q. ouderschapsplan te komen.

Het versterken van de band tussen kind en uitwonende ouder

Het realiseren van de gedeelde zorg of omgang is primair de verantwoordelijkheid van de ouders, ook in ingewikkelde situaties. Bij problemen met de omgangsregeling zijn het ook primair de ouders die een oplossing moeten bedenken. De Centra voor Jeugd en Gezin kunnen hulp en ondersteuning bieden; van het geven van advies over hoe het onderlinge contact minder problematisch kan verlopen tot het verwijzen van kinderen naar programma's gericht op lotgenotencontact of ouders naar vormen van omgangsbegeleiding. Naarmate er sprake is van ernstige problematiek, komt ook omgangsbegeleiding binnen het stelsel van jeugdzorg in het vizier.

Het juridische systeem is ingericht om geschillen op te lossen, maar soms gebruiken ouders alle mogelijkheden die dit stelsel biedt, waardoor de conflictrelatie gaande wordt gehouden. Vanuit het belang van het kind is dit onwenselijk, zeker als kinderen inzet worden in het conflict. Mede daarom is het inmiddels bij de Eerste Kamer aanhangige wetsvoorstel Bevordering voortgezet ouderschap en zorgvuldige scheiding van groot belang. Dit wetsvoorstel beoogt ouders het gezamenlijke gezag op een voor hen en hun kind acceptabele manier vorm te geven door het stimuleren van een dialoog. Het wetsvoorstel voorziet erin dat er niet alleen een recht is op omgang, maar ook de plicht van ouders om omgang te hebben met hun kind respectievelijk deze te bevorderen. Een rustiger verloopend scheidingsproces kan ertoe bijdragen dat dit daadwerkelijk vorm krijgt.

Bij advisering van de rechter door de Raad voor de Kinderbescherming in een gerechtelijke procedure inzake gezag of omgang zullen ouders in de toekomst nadrukkelijker door de Raad voor de Kinderbescherming gewezen worden op de grote impact van chronische, heftige conflicten tussen gescheiden ouders op de ontwikkeling

¹⁰⁸ Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008, 31200 VI, nr. 13.

van hun kinderen en de noodzaak om deze conflicten (met de inzet van hulpverlening) zodanig te hanteren dat ze geen belemmering vormen voor een gezonde en evenwichtige ontwikkeling van hun kind.

Het versterken van de betrokkenheid van kinderen bij beslissingen in het kader van de scheiding

Gedurende het hele proces rond een scheiding is het belangrijk dat een kind zich kan uiten. Het op een goede manier betrekken van kinderen bij het scheidingsproces is de verantwoordelijkheid van de ouders. Tegelijkertijd hebben ook mediators, advocaten en hulpverleners daarin een rol. In het wetsvoorstel *Bevordering voorgezetz ouderschap en zorgvuldige scheiding* is dan ook opgenomen dat ouders bij een verzoek tot scheiding in de toekomst moeten aangeven hoe hun kind betrokken is bij het opstellen van het ouderschapsplan.

Tijdens het juridische proces heeft de Raad voor de Kinderbescherming in sommige gevallen een rol. De invloed van mediation naast rechtspraak is voor de Raad merkbaar; de relatief eenvoudige zaken worden zonder tussenkomst van de Raad opgelost, waardoor de gecompliceerde zaken overblijven. Tegelijkertijd met deze verandering van werklust, groeit het besef dat het vaak te weinig is om een kind slechts eenmaal te spreken voordat de rechter wordt geadviseerd. Bij onderzoek door de Raad in het kader van de advisering van de rechter in gezags- en omgangszaken zal de Raad met ingang van 2009 kinderen expliciet betrekken in het onderzoek. Het kind wordt geïnformeerd over de gang van zaken en wordt nadrukkelijk in de gelegenheid gesteld zich uit te spreken.

Het verzorgen van specifieke aanbod voor kinderen en hun ouders met scheidingsgerelateerde problemen

Enkele provincies hebben geconstateerd dat er vraag is naar aanbod dat is gericht op scheidingsgerelateerde problematiek. Dit heeft in een aantal provincies geresulteerd in specifiek aanbod, bijvoorbeeld gericht op omgangsbegeleiding. Verondersteld mag worden dat er een gelijke vraag is in andere provincies. Om deze reden is in het Landelijk beleidskader jeugdzorg 2009-2012 een passage opgenomen, waarin de provincies wordt gewezen op de verantwoordelijkheid ook voor scheidingsproblemen aanbod te ontwikkelen.

Het is belangrijk dat het aanbod ook effectief is. In de databank effectieve jeugdinterventies van het Nederlands Jeugdinstituut is nog een zeer beperkt aantal interventies opgenomen dat gericht is op scheidingsituaties. Doel is om de kennis over dergelijke interventies de komende jaren uit te breiden, daarom is in het kennisprogramma van ZonMw scheiding als één van de prioriteiten opgenomen.

Aandacht op gemeentelijk niveau

Ouders en kinderen moeten ergens terecht kunnen als zij moeite hebben bij het opvoeden e.q. opgroeien en zij niet bij hun ouders of omgeving terecht kunnen. De Wet maatschappelijke ondersteuning (WMO) biedt het kader voor de lokale invulling van het beleid gericht op ondersteuning bij vraagstukken rond relatieproblemen en echtscheiding. Om te stimuleren dat gemeenten dit thema hoger op de agenda plaatsen, zullen deze vraagstukken een plek krijgen in de Centra voor Jeugd en Gezin. Hiertoe zal in 2009 een handreiking uitkomen rond dit onderwerp als onderdeel van de *Gereedschapskist Centrum voor Jeugd en Gezin*. Deze gereedschapskist ondersteunt gemeenten bij de implementatie van de Centra voor Jeugd en Gezin. Tevens wordt bezien of en hoe de kennis en kunde van de professionals die in het Centrum voor

Jeugd en Gezin werken op het terrein van scheiding en omgangsvaardigheden vergroot moeten worden.

3.3.3. Herstel eigen kracht

Balans tussen draagkracht en draaglast van gezinnen

Opvoeden en opgroeien gaat meestal goed. In verreweg het grootste deel van de gezinnen is er een balans tussen de opgroei- en opvoedingstaken aan de ene kant en de mogelijkheden om deze taken uit te voeren aan de andere kant. Draaglast en draagkracht¹⁰³ zijn in evenwicht.

Doen zich problemen voor, dan zijn verreweg de meeste ouders en kinderen in staat hiermee om te gaan. Dat gebeurt meestal op eigen kracht en/of door hulp te zoeken bij familie, bureu en kennissen. In een aantal gevallen wordt een beroep gedaan op professionals: werkers in de jeugdgezondheidszorg, huisartsen, leidsters in peuterspeelzalen of crèches.

Een klein deel van de gezinnen heeft niet voldoende aan het eigen probleemoplossend vermogen en slaagt er bovendien niet in voldoende steun in de omgeving te mobiliseren. Dat hoeft niet te betekenen dat deze ouders tekortschieten in hun opvoedingscapaciteiten. De problemen waarmee ze worden geconfronteerd kunnen zo ernstig zijn dat ze de opvoedingscapaciteiten van ouders te boven gaan.

Gezinnen die een beroep doen op jeugdzorg zijn naar verhouding vaak gezinnen die te kampen hebben met een veelheid aan problemen op allerlei gebieden: gezondheid, inkomen, huisvesting, sociaal-culturele positie, onveiligheid enzovoorts. Juist door de opeenstapeling van deze problemen wordt de draagkracht fundamenteel en chronisch aangetast. Als er meerdere instanties bij een gezin betrokken zijn, of het nu gaat om opvoeding, onderwijs, wonen, werken, schulden of veiligheid, dan is het leidend principe één gezin, één plan. Jeugdzorg is gericht op het herstellen van de balans. Waar het kan, op vrijwillige basis; waar het moet binnen het gedwongen kader van een kinderbeschermingsmaatregel.

Ingrijpen in de opvoedingssituatie

Wanneer de overheid besluit tot ingrijpen, moet dat adequaat gebeuren; snelle besluitvorming over een kinderbeschermingsmaatregel en vervolgens een snelle start van de begeleiding door de voogdij- of gezinsvoogdijwerker.

Gaat het om een ondertoezichtstelling, dan is de eerste optie ervoor te zorgen dat het gezin weer een gezin wordt waar het kind veilig kan opgroeien. Is opvang in een residentiele voorziening of pleeggezin noodzakelijk, dan is dat vrijwel altijd een tijdelijke situatie. Echter, als terugkeer naar de ouders niet mogelijk is, dan zal worden voorzien in een meer permanente vorm van verzorging en opvoeding, bij voorkeur middels stabiel pleegouderschap.¹⁰⁴

Als ouders niet vrijwillig instemmen, dan wordt plaatsing afgedwongen, in het kader van een gezagsbeëindigende maatregel. De pleegouders kunnen dan direct of na verloop van tijd de voogdij over hun pleegkind verkrijgen. Het streven is om uiterlijk

¹⁰³ Memoria van Toelichting Wet op de jeugdzorg.
¹⁰⁴ van van IJzendoorn (2008): *Opvoeding over de grens*, Leliden, p. 215.

binnen twee jaar na uithuisplaatsing zekerheid aan kind en (pleeg)ouders te geven. Dat is belangrijk voor continuïteit in de opvoeding.

Scheiding van ouderschap en opvoederschap

Als een kind al enige jaren in een pleeggezin woont en het perspectief op thuisplaatsing ontbreekt, dan is ondertoezichtstelling niet de aangewezen weg voor de voortzetting van de uithuisplaatsing. Beëindiging van het gezag van de ouders ligt dan meer in de rede. Het opvoederschap blijft bij de pleegouders, en de ouders blijven uiteraard ouders.

Om meer aandacht te vragen voor de rol en positie van ouders-niet-opvoeders in de pleegzorg is het van belang het onderscheid tussen ouderschap en opvoederschap te maken. Deze extra aandacht sluit ook aan bij art. 42 van het Uitvoeringsbesluit bij de Wet op de jeugdzorg, waarin is bepaald dat "het contact tussen de minderjarige en zijn oorspronkelijk milieu wordt bevorderd, tenzij dit contact kennelijk schade zal toebrengen aan de minderjarige".

Zoals de Commissie Kalsbeek in haar 'Rapport interlandelijke adoptie. Alles van waarde is weerloos' al heeft opgemerkt, is een verdere groei van de vraag naar pleegzorg te voorzien. Om op die ontwikkeling in te spelen zal conform de aanbeveling van de Commissie Kalsbeek worden nagegaan in hoeverre het interesseren van adoptie-ouders voor de pleegzorg het potentieel aan pleegouders kan versterken.

Eigen Kracht werkt bij dreigende beschermingsmaatregel

Eigen Kracht-conferenties helpen snel en duurzaam in gezinnen waar uithuisplaatsing van kinderen dreigt. Dat blijkt uit het onderzoek 'De familie aan zet' van onderzoeksbureau PIRResearch en WESP en de Vrije Universiteit. Het doel van Eigen Kracht is om familie verantwoordelijk te laten zijn voor ingrijpende beslissingen bij problemen binnen een gezin. Centraal in deze werkwijze staat een familiebijeenkomst waarin familie gezamenlijk een plan maakt voor de toekomst.

Dat deelnemers en betrokken hulpverleners kort na een Eigen Kracht-conferentie tevreden zijn, was uit eerder onderzoek al duidelijk. In dit onderzoek is ook gekeken naar de situatie van kinderen op langere termijn. Gezinnen blijken negen maanden na de conferentie gemiddeld minder steun nodig te hebben dan tijdens de conferentie, zijn meer tevreden over hun sociale contacten en hebben daar meer vertrouwen in. De gezinnen voeren meer zelf de regie over hun hulp dan families uit de controlegroep zonder conferentie, daar ligt de regie meer bij de gezinsvoogd.

4. Gezin blijvend op de kaart

De waarde van sterke gezinnen is groot. Gezinnen vormen een belangrijke bron voor het kweken van betrokkenheid bij de samenleving. Dat was vroeger zo, en dat is nog steeds zo. Vanwege de positieve bijdrage van gezinnen aan de samenleving verdienen ze duurzaam steun. Zowel vanuit de eigen omgeving, maar ook van werkgevers en de overheid. Het kabinet wil ook blijvend investeren in gezinnen. De minister voor Jeugd en Gezin fungeert als "gezinstoets", legt zijn oor te luisteren in de samenleving, en houdt de vinger aan de pols. Jaarlijks op 15 mei, op de internationale Dag van het Gezin, kijken we terug en vooruit, en staat het gezin centraal. Om het gezin blijvend op de kaart te houden, zullen verder de volgende lijnen voor de toekomst worden uitgezet.

Traject met werkgevers en werknemers

Met de sociale partners wordt een traject uitgezet om de gezinsvriendelijkheid van bedrijven te vergroten. Het vormt een onderdeel voor het Voorjaars- en Najaarsoverleg. Gezamenlijk wordt als aftrap in het voorjaar 2009 een conferentie georganiseerd. Het doel is een gezamenlijke agenda voor de komende jaren te ontwikkelen.

Traject met gemeenten

Met de VNG en gemeenten wordt een traject uitgezet om gezins- en kindvriendelijkheid van gemeenten te versterken. Het stimuleren van de sociale omgeving van gezinnen vormt hier onderdeel van. Hierbij worden ook de bevindingen van de nota jeugdcultuur betrokken, die eind 2008 verschijnt. Het gaat hierbij zowel om het verspreiden van goede voorbeelden, het ontwikkelen van instrumenten, en het ontwikkelen van gezinsindicatoren zodat de jeugdmonitor ook als gezinsmonitor kan werken. Mogelijk kunnen de ervaringen van Duitsland goede diensten bewijzen, waar gemeenten zich kunnen aansluiten bij een "verbond" van gezinsvriendelijke gemeenten met de nationale overheid.

Traject met de kennisinstellingen

Ten behoeve van de professionals en beleidsmakers wordt informatie over gezinnen en gezinsbeleid gebundeld en ontsloten via onder andere het Nederlands Jeugd Instituut (NJI). De motie 1359 VoordeWind c.s.¹⁰⁹ heeft gevraagd om te onderzoeken op welke wijze de informatievoorziening en dienstverlening ten aanzien van jeugd- en gezinsbeleid kan worden gebundeld in het Nederlands Jeugdinstituut. Het NJI heeft een inventarisatie uitgevoerd met als doel het in kaart brengen van de kennis op het terrein van het gezin. Daarbij is zij uitgegaan van de vier kennisdomeinen en de subthema's, die in de analyse van deze nota zijn beschreven. Het NJI komt tot de conclusie dat in Nederland bij een reeks van instituten kennis over het gezinsbeleid en de vier functies van het gezin aanwezig is. Deze kennis is nog 'versnipperd' aanwezig, en een aantal subthema's uit de domeinen krijgt daarbij nauwelijks aandacht. Het ministerie voor Jeugd en Gezin werkt momenteel met het NJI verder uit, hoe deze informatiefunctie zo snel mogelijk opgebouwd kan worden.

Traject met wetenschap

Momenteel wordt een internationaal vergelijkende studie van trends en ontwikkelingen ten behoeve van het gezin uitgevoerd. De Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OECD) heeft met ondersteuning van Nederland een project gestart onder de titel 'The Family in 2030'. Eerste resultaten zullen naar verwachting al eind

¹⁰⁹ Kamerstukken II, 2007-2008, 31.200 XVII, nr. 23.

van het jaar beschikbaar zijn. Daarnaast komt er een onderzoeksagenda, en de jeugdmonitor wordt uitgebreid met gezinsgegevens en zal vierjaarlijks een "atlas van het gezin" opleveren.

1. Literatuurlijst

- Beets, Gijs/Dourleijn, Edith/Liefbroer, Aart/Henkens, Kéne (2001):** De timing van het eerste kind in Nederland en Europa, Nederlands interdisciplinair demografisch instituut, Den Haag.
- Bonneux, L./Zaadstra, B.M./Beer J.A.A. de (2008):** Verstandige gezinsplanning: niet te laat maar ook niet te vroeg kinderen krijgen, uit: Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde, Amsterdam.
- Bos, Jasja/Hooghiemstra, Erna (2004):** Het gezinsdial: verandering van koopkracht na het krijgen van kinderen, CBS, Bevolkingstrends, 4e kwartaal 2004, Den Haag.
- Brinkgrave, Christien/Velde, Egbert ten (2006):** Wie wil er nog moeder worden, Augustus, Amsterdam.
- CBS (2008):** Huwen en partnerschapsregistraties; kerncijfers, www.cbs.nl, geraadpleegd op 13.08.2008.
- CBS (2008):** Steeds minder zeer grote gezinnen, Webmagazine, geraadpleegd op 14.05.2008.
- CBS (2008):** Huwen en partnerschapsregistraties; kerncijfers, www.cbs.nl, geraadpleegd op 28.05.2008.
- CBS (2004):** Echtheidskansen van alloctonen met of zonder kinderen, Bevolkingstrends, 1^e kwartaal 2004, Den Haag.
- Commissie lesbisch ouderschap en interlandelijke adoptie (2008):** Rapport interlandelijke adoptie, 'Alles van waarde is weerloos', Den Haag.
- E-Quality (2008a):** Gezinnen van de toekomst – Cijfers en trends, E-Quality, Den Haag.
- E-Quality en SCP (2008b):** Opvoeding en opvoedingsondersteuning - Gezinnen van de toekomst, E-Quality/SCP, Den Haag.
- E-Quality (2008c):** Nieuwe gezinnen, E-Quality, Den Haag.
- Esping-Andersen G. (2002):** Why We Need a New Welfare State, Oxford University Press, New York.
- Esping-Andersen G. (2007):** Gelijkheid in de toekomstige verzorgingsstaat, Drees-lezing 2 Juli 2007, Den Haag.
- Graaf, Arie de (2007):** Een terugblik op het ouderlijk gezin, Bevolkingstrends, 3e kwartaal 2007, Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag.
- Graaf, Arie de (2003):** Onderzoek Gezinsvorming CBS; scheiden: de partners, de kinderen en de contacten, Demos, bulletin over bevolking en samenleving 22 (3), p. 26-28.

Hintum, Van, M./Latten, J. (2007): Liefde à la carte – Trends in moderne relaties. Archipel, Amsterdam.

http://www.pleegzorg.nl/algemeen/Factsheet_Pleegzorg_2007.PDF, geraadpleegd op 17.07.2008

IJzendoorn, M.H. van (2008): Opvoeding over de grens, Gehechtheid, trauma en veerkracht, Boom uitgeverij, Leiden.

Karsten, Lia/Reijndorp, Arnold/Zwaard Joke van der (2006): Smaak voor de stad: een studie naar de stedelijke woonvoorkoor van gezinnen, onderzoek in opdracht van VROM, KNAW en NWO.

Kennisplatform Verkeer en Vervoer (2008): Bewegen, verplaatsen en spelen – Inspiratie voor kindvriendelijke wijken, Rotterdam.

Liefbroer, A. (2008): Kinderwens wordt in de loop van het leven bijgesteld, DEMOS Jaargang 24, Nummer 3, NIDI, Den Haag.

Ministerie van Algemene Zaken (2007): Coalitieakkoord tussen de Tweede Kamerfracties van CDA, PvdA en ChristenUnie, Den Haag.

Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (1996): Notitie gezin, De maatschappelijke positie van het gezin, Rijswijk.

Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (2006): Nota gezinsbeleid, Den Haag.

NRC Handelsblad (2007): Minder importbruiden, in NRC Handelsblad 10.10.2007.

Oberon (2007): Jaarbericht brede scholen 2007, Utrecht.

Pool, Mariza/Distelbrink, Marjolijn/Lucassen, Nicole (2006): Ouders aan het woord; hoe gezinsvriendelijk is Rotterdam?, Nederlandse Gezinsraad.

Portegijs, Wil/Hermans, Brigitte/Laita, Vinodh (2006): Emancipatiemonitor 2006/Veranderingen in de levensloop, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.

Portegijs, Wil/Hermans, Brigitte/Laita, Vinodh (2006): Emancipatiemonitor 2006/Veranderingen in de levensloop, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.

Portegijs, W./Keuzenkamp, S. (red.) (2008): Nederland deeltijdland – Vrouwen en deeltijdwerk, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.

Prins, Maerten (2008): De deugd van tegenwoordig, Onderzoek naar jongeren en hun grenzen, Radboud Universiteit, Nijmegen.

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2008): 'Versterken van de village', preadvies ten behoeve van de gezinsnota, Den Haag.

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2001): Aansprekend opvoeden, Den Haag.

Raad voor de Volksgezondheid & Zorg (2007): Uitsstel van ouderschap: medisch of maatschappelijk probleem?, Den Haag.

Raad voor de Volksgezondheid & Zorg, Den Haag (2008): Zorg in familieverband; over zorgrelaties tussen generaties.

Raad voor de Volksgezondheid en Zorg (2008): Verslag van een jaar debat over uitsstel van ouderschap, Den Haag.

Regioplan (2008): Gezinsbeleid in een internationaal kader – Een vergelijking tussen tien landen, Regioplan Beeldsonderzoek, Amsterdam.

Soons, J.P.M. (2007): En ze leefden nog lang gelukkig, in: DEMOS Jaargang 23, Nummer 4, NIDI, Den Haag.

Spruijt, Ed (2007): Scheidingskinderen, Amsterdam.

Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008: 24525 en 31200, nr. 121.

Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008: 29544, nr. 158.

Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008: 30145.

Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008: 31001, nr. 36.

Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008: 31001, nr. 52.

Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008: 31200 VI, nr. 13

Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008: 31200 XVII, nr. 23.

Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008: 31399, nr. 10.

Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008: 31519, nr. 1 en 2.

Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008: 31532, nr. 1.

Vrooman, Cok/Hof, Stella/Otten, Ferdij/Bos, Wim (2007): Armoedemonitor 2007, SCP, Den Haag.

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2007): Bouwstenen voor betrokken jeugdbeleid, Den Haag.

Zejl, Eike/Crone, Matty/Wiefferink, Karin/Keuzenkamp, Saskia/Reijneveld, Menno (2005): Kinderen in Nederland, SCP/TNO, Den Haag/Zeist.

2. Overzicht tabellen en figuren

Tabel 1: Aantal levendgeborenen, 1950-2006 en prognose tot 2020

Tabel 2: Leeftijd vrouw bij geboorte eerste kind, 2006

Tabel 3: Vrouwen naar geboortjaar en (verwacht) kindertal, 1935-1990

Tabel 4: Huwelijksontbindingen, 1950-2006

Tabel 5: Aantal echtscheidingen per 1000 personen, naar geboorteland en hele Nederlandse bevolking, 1996-2006

Tabel 6: Arbeidsdeelname (ten minste een uur per week werkzaam, inclusief studenten) van vrouwen en mannen in Europese landen en de VS, bevolking van 15-64 jaar, 2006 (in procenten)

Tabel 7: Gemiddelde arbeidsduur van werkenden (inclusief studenten), naar sekse, 2006 (in uren per week)

Figuur 1: Bij echtscheiding betrokken minderjarige kinderen naar leeftijd, 2005